

RAZISKOVALNO POROČILO:

DRUŽBENA VKLJUČENOST IN ENAKA PRAVICA DO MOBILNOSTI ZA INVALIDE

(Social inclusion and equal right to mobility for people with disabilities)

Vodja raziskovalnega projekta: izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman

Raziskovalke: izr. prof. dr. Danijela Frangež, doc. dr. Tinkara Pavšič Mrevlje, asistentka Ajda Šulc, doktorska študentka Monika Klun

December 2021

Projekt je bil delno financiran s strani Veleposlaništva ZDA. Stališča, ugotovitve in zaključki ali priporočila vključena v poročilo, so stališča avtorjev in ne odražajo nujno stališč Ministrstva za zunanje zadeve ZDA.

This project was funded, in part, through a U.S. Embassy grant. The opinion, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the Authors and do not necessarily reflect those of the Department of State.

U.S. Embassy
Ljubljana

1 UVOD

Raziskovalci Fakultete za varnostne vede, Univerza v Mariboru, smo v sklopu projekta Družbena vključenost in enaka pravica do mobilnosti za invalide (angl. Social inclusion and equal right to mobility for people with disabilities) ugotavljali, kakšno je stanje na področju družbene vključenosti/izključenosti invalidov s telesnimi in senzoričnimi okvarami v Sloveniji.¹ Ugotoviti smo želeli, kakšno vlogo ima pri tem mobilnost oz. dostopnost prometne infrastrukture, urejenost prometa in dostopnost objektov v javni rabi. Zanimalo nas je, ali poleg infrastrukturnih dejavnikov na družbeno izključevanje/vključevanje invalidov vplivajo tudi medosebni odnosi, ali so invalidi žrtve diskriminacije in kriminalitete iz sovraštva in kakšne so posledice tega za njihovo družbeno vključenost. Preverjali smo tudi, kakšne so njihove izkušnje s policijo. Posebno pozornost smo namenili psihološkim posledicam družbenega izključevanja invalidov in ugotavljali, kakšne strategije uporabljajo za soočanje z družbeno izključenostjo.

Navedene teme je raziskovala in naslavljala multidisciplinarna skupina raziskovalcev Fakultete za varnostne vede, ki je vključevala izrednega profesorja s področja sociologije (dr. Aleš Bučar Ručman), docentko s področja psihologije (dr. Tinkara Pavšič Mrevlje), izredno profesorico s področja kriminologije (dr. Danijela Frangež), asistentko s področja metodologije (Ajda Šulc) in doktorsko študentko varstvoslovja (Monika Klun). Skozi celoten projekt je pomoč in podporo zagotavljal tudi Gal Jakič, ki je predstavljal vezni člen med raziskovalci, invalidskimi organizacijami in posamezniki ter z lastnimi izkušnjami z invalidnostjo omogočil sprotno preverjanje in interpretacijo različnih situacij in zaključkov.

2 DRUŽBENA IZKLUČENOST/VKLJUČENOST

V raziskavi razumemo družbeno izključenost kot proces, v katerem so posamezniki popolnoma ali delno prikrajšani za možnost participacije v družbi, v kateri živijo (Gallez in Motte-Baumvol, 2018; Kamruzzaman et al., 2016). Družbena izključenost je kompleksen proces, ki vključuje pomanjkanje dostopa do različnih dobrin, pravic, storitev in vodi v nezmožnost participacije v vsakodnevnih odnosih in aktivnostih na področju gospodarstva, družbenega življenja, kulture ali politike, ki so dostopni večini ljudi v družbi (Appelton-Dyer in Field, 2014: 15). »Posameznik je družbeno izključen, če ne participira v ključnih aktivnostih družbe, v kateri živi« (Burchardt, Grand in Piachaud, 2002). Med ključne aktivnosti štejejo avtorji potrošnjo, produkcijo, politično participacijo in družbene interakcije.

¹ V projektu v slovenskem jeziku uporabljamo termin invalid oz. invalidnost, vendar ob tem opozarjamo na probleme pri njegovi rabi, ki so razvidni že v etimološki razlagi termina. Etimološki slovar (2020) pojasnjuje, da je »invalid: 'kdor je zaradi telesne napake, posledic bolezni ali poškodbe nesposoben ali le delno sposoben za delo«. Prevzeto prek nem. invalid iz frc. invalide 'invalid', kar je posamostaljeni pridevnik invalide 'nemočen, bolehen'. To je v 16. stol. izposojeno iz lat. *invalidus* v enakem pomenu, kar je sestavljeno iz lat. in- 'ne-' in validus 'močan, krepak, čvrst'. Številni ljudje z ovirami (invalidi) dokazujejo ravno obratno. Kot nazorno pojasnjuje družbeni model invalidnosti, jih izključujejo in omejujejo družbene okoliščine, dominacija in prilagojenost družbe ljudem brez ovir in ne njihovo osebno stanje. Kljub tem pomislekom v projektu zaradi tesnega naslanjanja na pravne razlage sledimo nasvetu Terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (2017) in v slovenskem jeziku uporabljamo termin invalid, medtem ko v angleških besedilih uporabljamo termin »disabled person«, »disabled people« ali »people with disability«.

V raziskavi se osredotočamo na **odkrivanje vpliva mobilnosti² na družbeno izključenost/vključenost invalidov**. Zanima nas, kako na družbeno participacijo na področju zaposlovanja, ohranjanja in vzpostavljanja družbenih interakcij, preživljanja prostega časa, kulturnega in političnega udejstvovanja in izobraževanja invalidov vplivajo možnosti uporabe in dostopnosti prometa in prevoza (zasebnega in javnega) oz. neposredne dostopnosti (angl. accessibility) do ključnih družbenih aktivnosti (glej Appelton-Dyer in Field, 2014: 37; Kamruzzaman et al., 2016: 7). Rosso in drugi (2013: 627) zaključujejo, da je vključenost v družbene aktivnosti izven doma nižja pri ljudeh, ki imajo omejene možnosti za mobilnost, najnižja pa je pri invalidih. Kot ugotavljajo Fresher-Samways in drugi (2003: 1103) predstavljajo za invalide težave, vezane na promet/prevoz in nedostopnost, največje ovire pri vključitvi v skupnost. V pregledu raziskav, ki se ukvarjajo z vprašanji pomena prometa za invalide, Appleton-Dyer in Field (2014: 37) navajata, da so ključnega pomena razpoložljivost javnega prevoza, zanesljivost in dostopnost prevoza, urejena dostopnost na prometni infrastrukturi (npr. na avtobusnih in železniških postajah), urejeni in točni urniki oz. vozni redi, prometne povezave in varnost v soseski. Te elemente preverjamo tudi v naši raziskavi, vendar se ne omejimo samo na promet/prevoz in dostopnost v prometu oz. na ulici, temveč nas zanima tudi mobilnost in dostopnost na končnih lokacijah (v muzeju, restavraciji, parku, cerkvi, šoli, delovnem mestu ipd.). V raziskavi nas nadalje zanima, kako na mobilnost invalidov vplivajo **družbene ovire**, ki jih invalidi pogosto (naj)težje premagujejo (Naraine in Lindsay, 2011: 402). Te zajemajo socialno izključevanje, izogibanje, ignoriranje, zavračanje, nesprejemanje, zmerjanje, žaljenje, šikaniranje (glej Edwards in Imrie, 2003; Naraine in Lindsay, 2011: 402) ter druge primere t. i. mikroagresije (Katari, 2019; Young Park, 2017), dodamo pa jim lahko tudi primere diskriminatorne obravnave, npr. vstopanje v objekte skozi zadnja vrata ali potovanje v poštnem vagonu (Edwards in Imrie, 2003: 251).

Na družbeno vključenost/izključenost vplivata tudi kriminaliteta in strah pred kriminaliteto, ki odvrata ljudi od javnega udejstvovanja, gibanja v soseski in uporabe javnega prevoza (Social Exclusion Unit, 2002). Ranljivejše skupine, med katere sodijo tudi invalidi, so pogosteje izpostavljene različnim oblikam kriminalitete in konfliktnim situacijam, ki delujejo kot ovire pri njihovi družbeni vključenosti. **V raziskavi se zato osredotočamo na odkrivanje pojavnih oblik kriminalitete in diskriminacije iz sovraštva**, nadalje pa nas zanima tudi ukrepanje policije in izkušnje invalidov s policijo. Pri tem izhajamo iz izhodišča, da kriminaliteta iz sovraštva vključuje kazniva dejanja in prekrške, storjene proti osebi zaradi njene rase, vere, narodnosti, spolne usmerjenosti, spola, spolne identitete ali *invalidnosti* (U.S. Department of Justice, n. d.), temu pa dodajamo tudi primere drugih oblik nestrpnosti (orig. hate incidents), ki sicer ne predstavljajo kaznivih dejanj ali prekrškov, vendar kljub temu povzročajo negativne posledice. Nazoren primer takšnih dejanj so mikroagresije, ki se jih nazorno opisuje kot »smrt s tisoči rezov« (angl. death by a thousand cuts). Te vključujejo neprimerne pripombe, opazke, pohvale, komentarje, poglede.

Ljudje smo relacijska bitja in za psihofizično blagostanje potrebujemo (zadovoljive) odnose. Družbena izključenost lahko močno vpliva na psihično delovanje posameznika, predvsem lahko oseba doživlja močne čustvene reakcije, ki se lahko manifestirajo na različnih področjih vedenja in delovanja. Zavrnitev, izražena skozi družbeno izključenost, negativno vpliva na razpoloženje (Blackhart, Nelson, Knowles in Baumeister, 2009; Gerber in Wheeler, 2009), regulacijo impulzov in samopodobo (DeWall, Deckman, Pond in Bonser, 2011). Invalidne osebe, ki so socialno izključene zaradi svoje oviranosti,

² Mobilnost razumemo kot zmožnost posameznika, da se namensko giba v svojem okolju (Rosso et al., 2013: 618).

veliko pogosteje doživljajo negativen stres (Temple in Kelaher, 2018). Podoben vpliv ima tudi diskriminacija, zaradi katere osebe doživljajo več distresa, vpliva na slabše počutje in zdravje (Krnjacki et al., 2018). Povečani so simptomi tesnobe in depresije, zmanjšano je samospoštovanje, občutek blagostanja in kvalitete življenja (Kim in Williams, 2012; Pascoe in Smart Richman, 2009). Pomemben dejavnik, ki lahko ublaži našete negativne posledice diskriminacije, je socialna podpora (Itzik, Kaga in Tal-Katz, 2017), ki tudi sicer olajšuje depresivne simptome (de la Vega, Molton, Miró, Smith in Jensen, 2019). S tem je sklenjen krog: pomen socialne vključenosti in socialne podpore je za psihično blagostanje posameznika z invalidnostjo velik. Mobilnost pa ima pri tem pomembno vlogo, saj težave s prometom pomenijo negativno socialno izkušnjo (Graham, Keys in McMahon, 2014).

3 METODOLOŠKO RAZISKOVALNI DEL

V izpeljani raziskavi smo iskali odgovore na sledeča **raziskovalna vprašanja**:

- Kakšne so razmere v Sloveniji na področju družbene vključenost/izključenost invalidov s telesnimi in senzoričnimi okvarami?
- Kako na družbeno vključenost/izključenost invalidov vplivajo mobilnost oz. dostopnost prometne infrastrukture, urejenost prometa in dostopnost objektov in prostorov v javni rabi?
- Kako na družbeno vključenost/izključenost invalidov vplivajo medosebni odnosi, predsodki, diskriminacija in kriminaliteta iz sovraštva? V kakšnih oblikah se primeri slednje pojavljajo pri nas? Kakšne so izkušnje invalidov s policijo?
- Kakšne so psihološke posledice diskriminacije in družbenega izključevanja invalidov? Je socialna podpora pomembna pri spoprijemanju s tovrstnimi posledicami?

Uporabljeni raziskovalni pristop se je zgledoval po drugih primerljivih raziskavah (Edwards in Imrie, 2003; Graham et al., 2014; Fresher-Samways et al., 2003; Naraine in Lindsay, 2011), ki so vključevale uporabo **kvalitativnih raziskovalnih metod** za raziskovanje položaja invalidov v družbi. Izvedli smo polstrukturirane intervjuje v obliki fokusnih skupin. Na osnovi pregleda literature smo določili in vnaprej pripravili širše vsebinske sklope in izhodišča, pri čemer smo poleg že omenjenih kvalitativnih raziskav opravili tudi pregled raziskav s kvantitativnimi metodami (Peel et al., 2005; Rosso et al., 2013; Whiteneck et al., 1992). Na osnovi podrobnega pregleda literature smo za iskanje odgovorov na raziskovalna vprašanja oblikovali (usmeritveni) vprašalnik (priloga A).

Vprašalnik smo posredovali v pregled internemu članu projektne skupine, ki ima lastno izkušnjo z invalidnostjo – slovenskemu paralimpijcu, Galu Jakiču. Z njim usklajeno verzijo vprašalnika smo naknadno posredovali invalidskim organizacijam in jih prosili za morebitne popravke oz. dopolnitve. Njihove sugestije smo upoštevali pri oblikovanju končnega vprašalnika in smernic za izvedbo intervjujev. Kot zaključuje Thibodaux (2005) je raziskovanje vsebin, vezanih na življenje invalidov, ki ga izvajajo raziskovalci brez neposredne izkušnje z invalidnostjo, pogosto kritično ocenjeno kot zunanje ocenjevanje brez lastnih izkušenj, posledično pa naj bi tako prišli do ugotovitev, ki ne odražajo dejanskih izkušenj invalidov. Vključitev invalidskih organizacij v pripravo vprašalnika, oblikovanega na osnovi natančnega pregleda literature in urejenega s strani sodelavca projekta z lastno izkušnjo, predstavlja pomemben korak pri odpravljanju te pomanjkljivosti. Za zagotovitev in upoštevanje etičnih standardov raziskovanja smo za raziskavo pridobili tudi predhodno soglasje *Komisije za etiko na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru* (soglasje z dne 16. september, 2020).

Vsebinski sklopi, ki jih naslavljamo v intervjujih:

1. Družbena vključenost/izključenost invalidov in pomen mobilnosti za njihovo družbeno vključenost.
2. Diskriminacija invalidov, kriminaliteta iz sovraštva in izkušnje s policijo.
3. Psihološke posledice družbene izključenosti, diskriminacije in viktimizacije za invalide.

Na začetku intervjujev smo vse udeležence prosili za demografske podatke in osnovne podatke, vezane na njihovo invalidnost. Vsi intervjuji so bili zvočno posneti, na osnovi posnetkov pa izdelani anonimizirani transkripti za nadaljnjo obdelavo in kodiranje. Zvočni posnetki, ki skupaj obsegajo štiri skupinske intervjuje v skupni dolžini 5 ur 5 minut in 12 sekund (prvi intervju: 1:36:32; drugi intervju: 1:01:23; tretji intervju: 1:58:37; četrti intervju: 1:30:03), so hranjeni pri vodji raziskave, Alešu Bučarju Ručmanu.

3.1 VZOREC – VKLJUČENA POPULACIJA

V raziskavo smo vključili invalide, ki so gibalno in/ali senzorno ovirani. Stike z njimi smo vzpostavili prek invalidskih organizacij, osebnih poznanstev in z uporabo metode snežne kepe (priporočila že vključenih).

Invalidske organizacije, na katere smo se obrnili s prošnjo za sodelovanje, so bile:

- Zvezo paraplegikov Slovenije;
- Zvezo društev slepih in slabovidnih Slovenije;
- Združenje multiple skleroze Slovenije;
- Društvo distrofikov Slovenije;
- Društvo študentov invalidov Slovenije;
- Zvezo za šport invalidov Slovenije – Paralimpijski komite.

V raziskavo smo vključili *polnoletne osebe*, ki že vsaj eno leto izpolnjujejo pogoje za priznanje statusa invalida, skladno s Pravilnikom o merilih in postopku za pridobitev statusa invalida, za priznanje pravice do zaposlitvene rehabilitacije in za ocenjevanje zaposlitvenih možnosti invalidov ter o delu rehabilitacijskih komisij (Uradni list RS, št. 117/05),³ ali izpolnjujejo pogoje za pridobitev »invalidske« parkirne karte, skladno z Zakonom o pravilih cestnega prometa (Uradni list RS, št. 82/13).⁴ Za razliko

³ Status invalida lahko pridobijo osebe, pri katerih se na podlagi lestvice iz 4. člena Pravilnika ugotovi stopnja ovir in težav pri zaposlovanju, od vključno 2 do 4. Pravilnik sledi smernicam »*International Classification of Functioning, Disability and Health*« in vključuje naslednje kategorije: težave in ovire, ki so zmerne oziroma znatne ter so ocenjene na 25 do vključno 49 % (stopnja invalidnosti je po lestvici enaka 2); težave in ovire, ki so velike oziroma težke ter so ocenjene na 50 do vključno 95 %, kar pomeni, da je stopnja invalidnosti po lestvici enaka 3; težave in ovire, ki so popolne ter so ocenjene na 96 do 100 %, kar pomeni, da je stopnja invalidnosti po lestvici enaka 4 (4. in 5. člen Pravilnika o merilih in postopku za pridobitev statusa invalida, za priznanje pravice do zaposlitvene rehabilitacije in za ocenjevanje zaposlitvenih možnosti invalidov ter o delu rehabilitacijskih komisij, Uradni list RS, št. 117/05).

⁴ 66. člen Zakona o pravilih cestnega prometa (Uradni list RS, št. 82/03) določa, da se lahko izda parkirno karto naslednjim upravičencem: 1. osebam, ki imajo zaradi izgube, okvare ali paraliziranosti spodnjih ali zgornjih okončin ali medenice priznana najmanj 60 % telesno okvaro; 2. osebam z multiplo sklerozo; 3. osebam z mišičnimi in živčno-mišičnimi obolenji z ocenjeno najmanj 30 % telesno okvaro; 4. težko duševno prizadetim osebam, ki jim je zaradi tega priznana invalidnost po predpisih o varstvu telesno in duševno prizadetih oseb; 5. osebam, ki imajo najmanj 90 % telesno okvaro zaradi izgube vida; 6. mladoletnim osebam, ki so težko telesno ali duševno prizadete oziroma so zaradi izgube, okvare, paraliziranosti spodnjih okončin ali medenice ovirane pri gibanju;

od nekaterih drugih študij (npr. Kelley-Moore, Schumacher, Kahana in Kahana, 2006) pa v vzorec nismo vključili tudi samozaznane invalidnosti, temveč le osebe, ki imajo formalno priznan status oz. pogoje za priznanje tega statusa.

Intervjuji so bili izvedeni v obdobju od 7. do 12. maja 2021. Ob izvedbi intervjujev smo dosledno upoštevali navodila NIJZ za preprečevanje širjenja Covid-19. Pri tem smo se glede na specifično javnozdravstveno situacijo pri izvedbi intervjujev prilagodili tudi prošnjam posameznikov. Tako smo intervjuje v dveh primerih izvedli v zaprtih prostorih invalidskih organizacij z upoštevanjem medosebne razdalje in z uporabo mask, v enem primeru je bil intervju izveden na odprtem prostoru in v enem primeru prek video povezave. Podrobnejši podatki o udeležencih so prikazani v Tabeli 1 spodaj. Za zagotavljanje anonimnosti, smo imena udeležencev spremenili in uporabili druga rojstna imena, ki pa jih nato uporabljamo konsistentno skozi celotno raziskavo.

Tabela 1: Struktura intervjuvancev udeleženi v raziskavi

	Ime (vzdevek)	Spol	Letnik rojstva	Oblika invalidnosti	Trajanje invalidnosti	Zaposlen/Upokojen/Študent
1.	Jaka	M	1989	Paraplegija	Od 2002	Zaposlen
2.	Mateja	Ž	1984	Arterogripoza	Od rojstva	Nezaposlena
3.	Rok	M	1991	Tetraplegija	Od 1992	Študent
4.	Maja	Ž	1977	Tetraplegija	Od 2010	Zaposlena
5.	Tina	Ž	1984	Cerebralna paraliza	Od rojstva	Zaposlena
6.	Dejan	M	1975	Mišična distrofija	Na vozičku od 2018 (bolezen od 2015)	Invalidsko upokojen
7.	Davor	M	1980	Paraplegija	Od 2000	Invalidsko upokojen
8.	Gašper	M	1972	Paraplegija	Od 1992	Invalidsko upokojen
9.	Klemen	M	1980	Paraplegija	Od 2006	Zaposlen
10.	Petra	Ž	1976	Paraplegija	Od 2003	Zaposlena
11.	Borut	M	1975	Slepota	Od rojstva	Zaposlen
12.	Miha	M	1979	Slepota	Od rojstva	Zaposlen
13.	Breda	Ž	1980	Slabovidnost	Od rojstva	Zaposlena
14.	Ajda	Ž	1975	Slepota	Od rojstva	Zaposlena
15.	Živa	Ž	1991	Slepota	Od rojstva	Zaposlena
16.	Manja	Ž	1984	Paraplegija	Od 1996	Zaposlena
17.	Jure	M	1971	Paraplegija	Na vozičku od 1992 (invalidnost od rojstva)	Zaposlen
18.	Neja	Ž	1986	Paraplegija	Od rojstva	Zaposlena
19.	Žan	M	1984	Paraplegija	Od 2010	Zaposlen

Skupaj smo intervjuvali 19 oseb, ki izpolnjujejo predhodno navedene pogoje za vključitev v raziskavo. Vzorec je vključeval 9 žensk (47%) in 10 (53%) moških, povprečna starost udeležencev je bila 40,3 let, najmlajši udeleženec je bil star 30 let in najstarejši 50. Med 19 intervjuvanci ima 9 intervjuvancev (47%) invalidnost od rojstva, pri ostalih pa je povprečna doba invalidnosti 18,1 let.

Omejitev vzorca: izbor udeležencev preko invalidskih organizacij, osebnih poznanstev in t. i. metode snežne kepe, je vplival na specifično »popačenje« vzorca v primerjavi s splošno populacijo invalidov, v kontekstu zaposlitve in osebne angažiranosti posameznikov v širše družbenopolitično in javno življenje.

7. zdravstvenim službam, socialnim službam in invalidskim organizacijam, katerih delavci obiskujejo oskrbovance na domu zaradi nujnih in neodločljivih storitev, potrebnih za njihovo zdravje in življenje. V našo raziskavo smo vključili osebe, ki so gibalno ali senzorno ovirane in vključene v kriterije v točkah 1, 2, 3, 5.

Kot so tudi sami sogovorniki opozorili,⁵ je med njihovimi znanci s podobnimi oblikami invalidnosti odstotek zaposlenih bistveno manjši kot je bil ta med udeleženci. Od 19 oseb vključenih v raziskavo, jih je bilo 14 zaposlenih, 3 invalidsko upokojeni, 1 študent in 1 brezposelna. Če to primerjamo s statističnimi podatki za Slovenijo, ugotovimo, da naš vzorec ni reprezentativen. Med registriranimi brezposelnimi osebami v Sloveniji v obdobju januar–oktober 2021 je bilo invalidov v povprečju 15,5 % (Zavod republike Slovenije za zaposlovanje, 2021). Deležem invalidov v celotni populaciji (torej ne samo v delovno aktivnemu delu prebivalcev) kaže na razhajanje in težave pri zaposlovanju invalidov. Statistični urad RS navaja, da uradnih podatkov o številu invalidov v Sloveniji sicer ni, je pa to število ocenjeno na podlagi vpisov v registrov posameznih kategorij invalidnosti. V Sloveniji naj bi bilo med 12 in 13% invalidov, od tega ima približno 8 % invalidov odločbo o invalidnosti glede na različne zakone, preostalih 5 % (po ocenah invalidskih organizacij oziroma glede na članstvo v njih) pa so osebe z večjo telesno okvaro. Med zaposlenimi v Sloveniji pa je približno 4 % invalidov (Statistični urad RS, 2014).

Glede na predhodno opisano omejitev pri sklepanju in generaliziranju ugotovitev na osnovi vzorca vključenih invalidov na celotno populacijo, zaključujemo, da naše ugotovitve predstavljajo »le vrh ledene gore« oz. zgolj delček težav, s katerimi se srečujejo (tudi zelo družbeno angažirani in nadpovprečno socialno preskrbljeni) invalidi pri nas. Iz ocen sogovornikov lahko sklepamo, da so namreč težave v širši populaciji invalidov še veliko večje.

3.2 OBDELAVA ZBRANIH PODATKOV

Analiza intervjujev

Vse transkripte intervjujev smo podrobneje analizirali, pri tem pa smo kot izhodišče za obdelave uporabili model kvantitativne analize intervjujev, ki sta ga predstavila Auerbach in Silverstein (2003). Ta pristop smo nadgradili z opisi analize podatkov Gibsona in Browna (2009). Analiza intervjujev je potekala v treh fazah, znotraj katerih sta bila izpeljana po dva koraka:

- I. *faza: Urejanje besedila*
 - analiza vsebine in ročno kodiranje besedila, skladno z vnaprej določenimi kodami, in sočasno oblikovanje empiričnih kod;
 - obdelava grobega besedila (celoten transkript), identifikacija in selekcija delov besedila, ki se ujemajo z vnaprej določenimi in empirično odkritimi kodami;
- II. *faza: Odkrivanje sporočil*
 - iskanje ponavljajočih se sporočil in združevanje posameznih delov vsebine;
 - oblikovanje koherentnih skupin (tematskih kategorij);

⁵ O specifičnosti vključenih v raziskavo so sogovorniki povedali na primer sledeče:

Manja: »Mimgrede, tle bi opozorila, da mi smo sam paraplegiki, kar smo mau specifični pa tud precej aktivni pa vsi zaposleni, kar, to to je zlo netipično konc konceu za naš deu populacije, sam to sm hotla oment.«

Neja: »Je pa po drugi strani res, da, pač se mi zdi, da vsi štirje, no, delujemo v v v organizacijah, tud v civilni sferi in podobno, kjer smo v vlogah, kjer opozarjamo, kjer smo tisti, ki ki se mormo na tak način izpostavlat oziroma se želimo in delamo stvari, projekte v tej smeri /.../ že reprezentativni vzorec nas štirih tu, ne, je zelo specifičn, k ga dejansko ne moremo niti pospološevt.«

Breda: »mogoče nismo najbolj reprezentativn predstavniki slepih in slabovidnih, zato ker se je vsem nam slepota oziroma slabovidnost zgodila ob rojstvu al pa kmalu po tem. In je zlo drugačna zgodba, če zgubiš vid kasneje pa tud, vsi, vsi s kerimi mate danes priložnost govort, smo zaposleni.«

III. faza: Oblikovanje teoretičnih ugotovitev

- združevanje tematskih kategorij v abstraktne koncepte, ki se nanašajo na teoretične ugotovitve;
- oblikovanje teoretične naracije – sumarizacija, oblikovanje in predstavitev ugotovitev, podkrepljenih z besedami intervjuvancev in oblikovanje teoretičnih zaključkov.

Najprej smo natančno pregledali celotne transkripte in v njih iskali kode, tj. kategorije oziroma oznake za podatke s tematskim stičiščem. Med kodami smo razlikovali med vnaprej določenimi teoretičnimi kodami (orig. apriori codes) in empiričnimi kodami (orig. empirical codes). Vnaprej določene kode so tiste, ki jih raziskovalec določi pred pregledom transkriptov, izhajajo iz raziskovalnega interesa, pregleda literature in predhodnih raziskav, ki izpostavljajo določene dejavnike. Empirične kode pa izhajajo iz samih podatkov in jih raziskovalci oblikujejo ob podrobnem pregledu besedila, pri čemer se osredotočijo na ponavljajoča se in poudarjena sporočila ter nasprotujoča si sporočila (Gibson in Brown, 2009: 130–134).

Vnaprej določene in empirične kode smo oblikovali glede na tri tematske sklope, ki smo jih v raziskavi naslavljali:

- V I. sklopu, ki se je nanašal na družbeno vključenost/izključenost invalidov in pomen mobilnosti za družbeno vključenost invalidov, smo oblikovali sledeče **teoretične vnaprej določene kode**: dostopnost javnega prevoza; organiziranost javnega prevoza; dostopnost infrastrukture; fizične (arhitekturne) ovire; družbene ovire (predsodki); parkirna mesta za invalide. **Empirične kode** so bile: spremembe dostopnosti skozi čas; razlike v razmerah med urbanimi središči (zlasti Ljubljano) in manjšimi mesti ter podeželjem; vpliv osebnih značilnosti posameznika z invalidnostjo na vključenost; vloga in pomen lastnega prevoznega sredstva; pomen in zavzetost posameznega človeka; pomen lastnega angažiranja invalidov; tehnični napredek kot pomoč in ovira.
- V II. sklopu, ki se je nanašal na vprašanja diskriminacije invalidov, kriminaliteto iz sovraštva in izkušnje s policijo smo preverjali sledeče **teoretične vnaprej določene kode**: nasilje; konflikti; komunikacija; družbena izključenost; socialna podpora; dostopnost; družbeno življenje; kulturno udejstvovanje; politično udejstvovanje; diskriminacija; sovraštvo; nestrpnost; neenakopravna obravnava; policijski postopki; kriminaliteta; strah pred kriminaliteto; občutek varnosti. **Empirične kode** so bile: nudenje pomoči; nelagodje ob vsiljeni pomoči; občutek dolga; pomilovanje; strah pred invalidi; norčevanje; pokroviteljstvo; nevidnost invalidnosti; razlike v odnosu glede na spol; razlike med mestnim in ruralnim okoljem, pomanjkanje znanja strokovnih delavcev o invalidnosti; dostojanstvo; usposabljanja na delovnem mestu; posvojitve otrok.
- V III. sklopu, ko smo naslavljali psihološke posledice družbene izključenosti, diskriminacije in viktimizacije za invalide, smo oblikovali vnaprej določene **teoretične vnaprej določene kode**: depresivna in anksiozna simptomatika; vznemirjenost; razdražljivost; utrujenost; nemoč; občutek manjvrednosti; prizadetost; jeza; nelagodje; strah; socialna podpora; dobri odnosi; pomoč; podpora; družina; prijatelji. **Empirične kode** so bile: (strategije spoprijemanja) a) strategije približevanja: pozitiven pristop; pozitivna reakcija; vlaganje truda; napor; prilagajanje; brez kompliciranja;

ignoriranje; iznajdljivost; sprejemanje; humor. b) strategije izogibanja: negativen pristop; negativna reakcija; izogibanje situacijam; izogibanje konfliktom; zavračanje; preusmeritev drugam. 2) stres in 3) posredni indikatorji jeze: nesramnost; črto potegniti; žalitev.

Po prvem pregledu transkriptov in iskanju skladnosti besedila z vnaprej določenimi kodami in odkrivanju empiričnih kod, smo celotne transkripte pregledali še enkrat. Na tej stopnji smo iz njih izključili vse dele, ki se niso nanašali na vnaprej določene ali empirične kode. Obdelana besedila smo nato vnovič analizirali in znotraj njih iskali ponavljajoča se sporočila, ki smo jih naknadno združili. Iz tako obdelanih podatkov smo oblikovali koherentne skupine, ki vsebujejo skupno temo (tematske kategorije), in jih hkrati tudi poimenovali. V naslednji fazi smo podatke nadgradili s teoretičnimi ugotovitvami. Z drugimi besedami, oblikovane tematske kategorije smo združili v abstraktne koncepte in jih osmislili s teoretičnimi ugotovitvami. Ob koncu smo oblikovali teoretične naracije, s katerimi smo teoretične konstrukte nadgradili in jih predstavili z besedami intervjuvancev. Če to predstavimo z besedami Auerbacha in Silversteina (2003: 73), smo »teoretične konstrukte uporabili za organiziranje subjektivnih izkušenj ljudi v koherentno zgodbo.« Rezultate takšne analize predstavljamo v nadaljevanju.

4 REZULTATI RAZISKAVE: DRUŽBENA VKLJUČENOST/IZKLJUČENOST INVALIDOV

Vprašanje družbene vključenosti je tesno povezano z uspešnim uveljavljanjem in izvajanjem pravice do mobilnosti. Slednja je v primeru invalidov na eni strani pogojena z dostopnostjo fizičnega prostora, kar v praksi pomeni ustrezno urejenost fizičnega okolja (t.j. odpravo arhitekturnih ovir), ki omogoča uporabo invalidom (in tudi drugim, ki imajo različne gibalne in senzorne oviranosti, npr. starejši ali otroci). Pri tem je potrebno poudariti, da moramo to razumeti kot nekaj, kar je potrebno urediti in zagotoviti v samem izhodišču, saj je to predpogoj za uporabo objektov, javne infrastrukture, javnega prevoza itd. najširšega kroga prebivalcev. Invalidom je tako omogočena samostojnost in avtonomnost, ki predstavlja predpogoj družbene vključenosti. Na drugi strani na družbeno vključenost in realizacijo pravice do mobilnosti vplivajo tudi družbene ovire, ki vključujejo izključevanje, izogibanje, ignoriranje, zavračanje, nesprejemanje, zmerjanje, žaljenje, šikaniranje in diskriminatorne obravnave. Za uspešno družbeno vključenost je potrebno naslavljanje in odpravljanje tudi te ovire.

Pravica do mobilnosti, prepoved diskriminacije, prepoved diskriminacije pred organi državne in lokalne samouprave in druge pravice so invalidom zagotovljene na osnovi različnih pravnoformalnih norm (npr. Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov (Ur. List 37/2008);⁶ Zakona o izenačevanju možnosti invalidov (Uradni list RS, št. 94/10, 50/14 in 32/17). V naši

⁶ 9. člen Konvencije o pravicah invalidov se nanaša na **dostopnost**. Določa, da države pogodbenice invalidom omogočijo neodvisno življenje in polno sodelovanje na vseh področjih življenja, sprejmejo ustrezne ukrepe, s katerimi invalidom zagotovijo, da imajo enako kot drugi dostop do fizičnega okolja, prevoza, informacij in komunikacij, vključno z informacijskimi in komunikacijskimi tehnologijami in sistemi, ter do drugih objektov, naprav in storitev, ki so namenjene javnosti ali se zanjo opravljajo v mestu in na podeželju. Ti ukrepi, ki zajemajo prepoznavanje in odpravljanje ovir pri dostopnosti, se med drugim nanašajo na: a) stavbe, ceste, prevozna sredstva ter druge notranje in zunanje prilagoditve ter opremo, tudi v šolah, stanovanjskih zgradbah, zdravstvenih ustanovah in na delovnih mestih; b) informacijske, komunikacijske in druge storitve, tudi elektronske storitve in pomoč v nujnih primerih. 2. Države pogodbenice sprejmejo tudi ustrezne ukrepe, s katerimi: a) razvijajo, širijo in spremljajo uveljavljanje minimalnih standardov in smernic za dostopnost objektov, naprav in storitev, ki so namenjeni javnosti ali se zanjo opravljajo; b) zagotovijo, da zasebni subjekti, ki ponujajo objekte, naprave in storitve, ki so namenjeni javnosti ali se zanjo opravljajo, upoštevajo vse vidike njihove

raziskavi smo preverjali, kakšna je realnost in s kakšnimi situacijami in ovirami se srečujejo invalidi vsakodnevno. Slika, ki jo prikazujemo v nadaljevanju, je tako prikaz dejanskega stanja, torej tistega, s čemer se invalidi dejansko srečujejo in ne tistega, kar bi naj bilo in kar (lahko) ostaja le kot pravica na papirju.

4.1 VLOGA IN POMEN MOBILNOSTI ZA DRUŽBENO VKLJUČENOST INVALIDOV

DOSTOPNOST OBJEKTOV IN INFRASTRUKTURE V JAVNI RABI

Ob ocenjevanju razmer, vezanih na dostopnost in vključenost, je iz besed sogovornikov mogoče opaziti optimizem, saj so v veliki meri poudarjali, da se stvari skozi čas izboljšujejo. Tisti, ki se z invalidnostjo srečujejo desetletja, so poudarjali, da so razmere danes bistveno boljše kot pred leti. Napredek je opazen tako na področju fizične prilagoditve prostora kot tudi v odnosu ljudi do invalidov. Kljub napredku pa so razmere daleč od idealnih. Invalidi z različnimi oblikami invalidnosti se še danes srečujejo s temeljnimi dilemami in problemi, vezanimi na nedostopnost objektov v javni rabi. Navkljub oceni o izboljšanju razmer se še vedno srečujejo z najbolj osnovnim problemom, kot je na primer dostop do primerne stranišča. Izpostaviti je potrebno tudi nedostopnost objektov v javni rabi, med katerimi so tako institucije državne uprave, lokalne samouprave, izobraževalne institucije (šole, fakultete), restavracije, muzeji, zdravstveni domovi. Sogovorniki so izpostavljali razlike, ki so prisotne med posameznimi lokalnimi okolji. Prilagojenost javnega prostora in organiziranost lokalnega prevoza sta boljši v velikih mestih, med katerimi so sogovorniki v veliki meri kot primer dobre prakse izpostavili Ljubljano.

Opisano lahko ponazorimo z besedami nekaterih sogovornikov, ki so o sami dostopnosti do ključnih objektov in infrastrukture, pomembne za vključujoče življenje, povedali sledeče:

Jaka: V osnovi jaz mislim, da postajamo čedalje bolj vključeni, no, tko bi reku. Je pa še vedno zaradi, kot posledica pač ala arhitektonskih ovir ali pa določenih drugih stvari manjši dostop za pač skupino invalidov do najbrž kulturnih dejavnosti, skor zihr, do športnih objektov skor zihr /.../ Restavracij /.../ Pač ta del javnega življenja, ki v bistvu se navezuje na dostopnost objekta, je na nek način omejen. Zdaj, jz pač nimam kej zelo veliko izkušenj v smislu, da bi bil

dostopnosti za invalide; c) omogočijo izobraževanje vseh, ki jih zadeva urejanje dostopnosti, s katero se srečujejo invalidi; d) v javnih zgradbah in drugje zagotovijo oznake v brajici ter v lahko čitljivi in razumljivi obliki; e) zagotovijo pomoč človeka ali živali in posrednike, tudi vodnike, bralce in poklicne tolmače za znakovni jezik, s čimer olajšajo dostop do zgradb in drugih javnih objektov, površin in naprav; f) spodbujajo druge primerne oblike pomoči in podpore, ki invalidom zagotavljajo dostop do informacij; g) spodbujajo dostop invalidov do novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij ter sistemov, vključno z internetom; h) spodbujajo oblikovanje, razvoj, proizvodnjo in razširjanje dostopnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij in sistemov v zgodnji razvojni fazi, da so stroški tehnologij in sistemov čim nižji. 20. člen konvencije se nanaša na **osebno mobilnost** in pravi, da države pogodbenice sprejmejo učinkovite ukrepe, s katerimi invalidom zagotavljajo največjo mogočo samostojno osebno mobilnost, kar vključuje: a) omogočanje osebne mobilnosti invalidov na način in ob času, ki ju sami izberejo, ter po sprejemljivi ceni; b) omogočanje dostopa invalidom do kakovostnih pripomočkov za gibanje, tehničnih pripomočkov, podpornih tehnologij in oblik pomoči človeka ali živali ter posrednikov, tudi tako, ki je na razpolago po sprejemljivi ceni; c) usposabljanje invalidov in strokovnjakov, ki delajo z njimi, za pridobivanje spretnosti za mobilnost; d) spodbujanje proizvajalcev pripomočkov za gibanje, tehničnih pripomočkov in podpornih tehnologij, da upoštevajo vse vidike mobilnosti invalidov.

pa na tej osebni ravni kej zlo, ne vem, diskriminiran ali pa da bi pač bil na ta način ... ne dojemam tega tako.

Neja: Ja, osebe na vozičkih se srečujemo najprej s to fizično dostopnostjo in se mi zdi, da žal se še vedno vračamo zelo velikokrat na to, ali je stvar dostopna ali ne fizično, in potem šele pridemo na to, kako pa dejansko res vsebinsko vključuje tudi nekoga, ki je na vozičku. /.../ na vsakodnevni bazi in pač mam recimo dost optimističen pogled na, na te stvari, ampak, ko govorimo pa o neki splošni realnosti pa šssšš, mam ta občutek no, da se žal še vedno vračamo k tem nekim osnovnim potrebam in temu, da da ja, da najprej vprašamo »A so..?«, ne vem, »A je dostopno? A so tam stopnice? Aj so dostopni WC-ji?« in podobno

Klemen: Vsi smo sigurno že bli v situaciji, ko v bistvu ne moreš iz nje. Hočeš iti v eno stavbo pa je lahka notri, bilokaj, al je to kak urad al gostilna al, ne vem, stranišče. In prideš do stopnice in ko prideš do stopnice, je gotovo. Ne morš, ne gre več. Enostavno, če nimaš pomoči al pa neke druge variante, sploh če si na telih vozičkih, da ti ne more eden fizično pomagat, je treba tam postaviti eno rampo, da se da noter pridt. Sigurno smo do tega vsi prišli.

Maja: ... sej tudi niso sam te, sej tudi marsikateri zdravstveni dom, kar se meni zdi ful bizarno, k tudi ni dostopen. Jaz sm recimo ... Mi smo mel službo, pogodbo velik let z železničarskim zdravstvenim domom za pač to, varnost pri... aa ne.. [varstvo pri delu]..ne, za ta var... pač za ta zdravniški pregled, kr jaz sm ga mogla vsako leto opravljat, pač kot invalid. In pač, so me po štengah vsakič vlekl, ker ni dvigala, ne, od odspodi do unga prvega nivoja. Upravne enote so tudi katastrofa, pač to ni šans, da sam prideš.

Petra: Dobro, objekti, mene bolj motijo, k grem po cesti, da ne morm, da pridem do konca pločnika pa na začetku sm lahko šla dol, na koncu pa ne morem dol. Jaz sm pa še ena izmed tistih, ne, k po 18 letih še vedno ne znam po taziadnem kolesu vozt in se tudi po moje ne bom. Kr me je strah, da bom padla.

Borut: ... Ja, v bistvu problem so te institucije kot so muzeji, gledališče, kulturni in druge kulturne ustanove. Če bi slep sam hotu iti, tuki pa je, ni pol več podpore. Kr včasih, če nimaš osebne asistencije, tudi morš zmer dobit nekoga, ki bi te spremlou, bi si pa želeu iti.

Breda: No, mogoče s to dostopnostjo vseh stvari je tko, a ne, da super je, da so projekti, kr pač so začetni koraki nečesa, a ne, ampak mormo vedt, da so samo začetni koraki na poti. Pač, mi bi hoteli dostopnost, a ne, it v it v, recimo it v muzej ne takrat k je razstava namenjena slepim in slabovidnim, ampak pač kadr, kadrkol.

Jaka: Dostopnost fakultete kot take v bistvu, razen v pritličnem nivoju, zelo slaba. Pač invalidsko stranišče, hvala bogu, je, vse ostalo pa ne. Smo imeli predavanja po celi fakulteti in sem ker pač nisem hotel, da me sošolci nosijo, sem pač po navadi, sem tudi kdaj zamudu na predavanju, ker sem pač mogu iti po štengah dva nadstropja višje al pa kukrkol.

Nedostopnost objektov in infrastrukture v javni rabi vodi v prilagoditve, ki postavljajo invalide v podrejen in diskriminiran položaj v primerjavi z ostalimi prebivalci. Sestanke morajo tako opravljati v gostilnah, barih namesto v uradnih prostorih, izpostavljeni so drugačni obravnavi v formalnih postopkih (npr. opravljanje postopkov zunaj pred stavbo in ne v objektu, uporabljati morajo druge prostore). Spodaj navajamo nekaj takšnih primerov, ki so jih opisali sogovorniki.

Grego: ... dostokrat k smo meli al kakorkol al sestanke al sm šeu k županu al kokrkol. Ja vedno so mogli dodatne prostore iskat, sploh tuki, k sm reku, a ne, k sm velik po občinah hodu do

županov. Velik so mogli prilagajat neke sestanke v čist drugih, dostkrat v gostilni, dostkrat v bifejih. Tko da ni to čist tko, no, k bi mogl bit. Dobr, pustmo, ja, se prpravla, se prilagaja, se kokrkol, ampak jaz, tko kt je Klemen reku, naslednjič, če ni WC prilagojen, če so stopnice, kr jaz se nerad vlečem po stopnicah, naslednjič tja pač ne bom šeu, ne.

Žan: Dvakrat, trikrat sem biu priča, pač nismo, zarad mene se je potem par, ki se je odloču, k se je, pač prjatu, se je odloču, da bom pač priča, so bli pol, mogli si vzet v zakup, da to, da ne bojo v tej poročni dvorani, ampak bojo v neki dvorani v kleti, a ne, zto, k sm biu jaz zraven, a ne. In potem je to mal zoprna situacija, a ne, tko d nelagodno se počutš pa že včasih pol razmišlaš, da bi odreku pač neko tako zadevo, k je načeloma trapasto povezana z arhitekturo oziroma z dostopnostjo.

Invalidom so v primeru nedostopnosti objektov ponekod ponujene rešitve, ki jih spravijo v neprijeten položaj in jih postavijo pred dilemo. Na eni strani želijo prisostvovati določenemu dogodku, opraviti storitev, ne želijo povzročati dodatnih težav, vendar jih na drugi strani te rešitve postavljajo v deprivilegiran položaj, prizadenejo njihovo dostojanstvo in vzbujajo občutek ogroženosti. Takšna »rešitev« je na primer nošenje po stopnicah, ki ga kot možnost dostopa v objekt predlagajo tudi v nekaterih institucijah in ob formalnih sestankih.

Maja: Pohišstvo sem tud že bla. /.../ Selitveni servis so mi poklical, zato da so me pač uni možakarji nesli gor. /.../ nošnja po stopnicah, kar je sicer, men osebno, zlo neugodno, kr pač, ni, spet ni tok enostavno človeka na vozičku nest, ne? Tud če so tam 4 ljudi, maš skos nek slab občutek..un se lah spotakne, matrat jih nočeš... Jaz sem zato recimo nehala k svojemu frizerju hodt, ker je mel izključno stopnice. Tko da zdej pač on pride k meni, hvala bogu, je tok fleksibilen .. Pa tko no...Izogibat se pol probaš situaciji, kjer veš, da nekomu pač nardiš preveč dela s tem, da bi bil ti tam prisoten.

Manja: ... mi smo, čist smo pozabil, ne d d ta sejna sob pa ni dostopna. A bi, a bi te lahko mi nesl po unih stopnicah?«. Pa sm rekla: »Se vam zdi, d se spodob za tako telo, d se nos nekoga po stopnicah oziroma d se ne zna, d se ne da«. Mislim, če grem jaz na en koncert, bom že rekla: »Ajde, v redu, tle, me bojo že nesl al kolegi al varnostniki al kkrkol«. Sej smo se zmenl še zmer do zdej. Ampk to se mi pa zdel, tle bom pa eno črto povlekla, a ne, in se mu je zdel čudn, da sm zavrnila. Popolnoma nesprejemljivo se mu je zdel, d sm zavrnila. Dau mi je vedt, kok zlo enga dela sm mu naložila s tem. Vprašala sm ga še, če bojo predstavniki, ministrstvo, k sm tud član te skupine, če bojo tud njih nesl, potem pa lahko tud mene, ne. Sm mu omenla dostojanstvo, k mu je bil precej tuj koncept očitno. In potem je, potem je uspel prestavt to neko sobo, sejno sobo, kjer sm lahko pač normalno pršla tja. Na konc mi je dal pa še enkrat vedt, kok zlo se je on mogu namatrat, zato da je *meni omogočil* in kok nj mu bom hvaležna, da mi je omogoču, d sm lohka pršla normalno na tist sestank.

Nedostopnost objektov in/ali nedostopnost prevoza vodi v izključenost invalidov iz določenih dejavnosti oz. se tem mestom pričenjajo tudi sami izogibati. Tako ne uporabljajo restavracij, ki niso dostopne in/ali nimajo dostopnih stranišč, hotelov, ne morejo na koncerte, ne uporabljajo nedostopnega javnega prevoza. Takšna »prilagoditev« zmanjšuje kvaliteto življenja in vpliva na manjšo socialno vključenost invalidov. Nazorno te razmere opišejo besede sogovornic.

Maja: ... Restavracije pa itak...V restavracijah...Jaz grem ... Jaz sm ful hodila ven jest, sm mela tud velikrat težavo, no. Tist, če je odzuni poleti vrt, ni problema, ampak kokr morš pa not, je pa mimgrede ena štenga. Ali več.

Tina: Do tretjega, če ne celo četrtega razreda osnovne šole, ko sm takrat hodla še v redno osnovno šolo, nisem šla na noben izlet, sploh. Sm bla tud opravičena, ker pač učitelji niso bli pripravljene in želeli prevzemati odgovornosti, ker nisem mela spremljevalca, takrat niti ni blo to še aktualno. Pa tud nekak nisem imela občutka, da bi ga potrebovala, zto kr smo s sošolci čist dobro laufali skupaj. Ja, ampak jaz sm bla pač avtomatsko opravičena. Kar je spet, takrat se mi je zdelo nekak normalno »Bom pač doma.«. In pol v četrtem razredu, se spomnim, da je pa en profesor, učitelj takrat rekel: »Na izlet bomo šli samo, če gre Tina z nami«. In takrat sem šla prvič, se spomnim, na izlet...

Mateja: ...včasih se ti sam ne da, pač ker je tok enga dela za neko stvar, ki bi si jo želel, da se pač včasih odločiš, da ne boš in da se navadiš, da neke stvari niso dostopne in pač ne boš šel tja – kar ni prav, seveda ne. Treba bi blo opozarjat in ... in opozarjat in opozarjat, ampak včasih se nam pač sam ne da, ker zahteva to tolk enga dela in ..in...teženja in pol se navadiš, da greš pač na stvari, ki so dostopne in si pač prilagodiš življenje na ta nek zmanjšan obseg, kar pa, še enkrat poudarjam, ni prav.

Razlike med večjimi mesti (glavnim mestom) in manjšimi lokalnimi okolji

Iz besed sogovornikov je razvidno, da so razmere glede dostopnosti, možnosti za vključenosti in samostojnost odvisne tudi od lokalnega okolja. Sogovorniki so izpostavili, da so v večjih mestih, predvsem v Ljubljani, stvari bolje urejene kot na podeželju. Razlike se pojavijo že v sami ureditvi javne infrastrukture, pločnikov, križišč, taktilnih oznak, javnega prometa itd. Sogovorniki so to nazorno opisali s sledečimi besedami:

Živa: Jaz prihajam drugač iz vasi, tak da mam zelo dober vpogled, kako je živeti na vasi praktično 18 let pa kako je živeti v bistvu v Ljubljani zadnjih par let in mislim, da tu Ljubljana, ja, če gledamo v teh glavnih naših mest, mislim glavnih, naših večjih mest, je Ljubljana kr pred vsemi, a ne, kar se dostopnosti tiče. Vedno je pač prostor za izboljšave tuki pač, ne, ampak mislim, da je že kr precej stvari, tak kt je Miha reku, mogoče tud s temi talnimi taktilnimi sistemi so že precej jih po Ljubljani dal. Sicer ponekod so mogoče, bom rekla, mal v praksi nepraktični, ne, so mogoče mal narobe narejeni, ampak drugač pač so.

Klemen: Sigurno je pa, sigurno se pa strinjam, da je vlka razlika med velikimi mesti, se pravi Ljubljana, Maribor, Kranj pa z manjšimi naselji al pa vasmi tam – je bistveno drugače, sploh cestna infrastruktura urejena kot pa v večjih mestih, no. To pa je dejstvo.

Dejan: ... večja mesta je posk, so poskrbleni dostopi al pa pločniki urejeni, semaforizirano. Manjša mesta so pa bol tko, greš na pločnik pa ne veš, kje boš, al boš pršu na drugi strani dol al ne.

Gašper: Namreč sm 29 let na vozičku, v 29 letih se je veliko spremenil, kr neki se pa še treba spremenit. Lahko rečem, da pločniki so kokrtok okej, v 80 procent. Kar se pa grajenega okolja tiče, dostopnost javnih inštitucij. Mogoče v Ljubljani zelo veliko, v nekih manjših mestih pa ne verjamem, da najdejo tisto investicijo, kot je primer dvigalo v drugem nadstropju, občinski al kokrkol pa mogoče večji problem, a ne?

Manja: ... Dejmo najprej začet kar se peš tiče. Tuki se mi zdi, d je, d je spet zelo pomembno razlikovati med velikimi mesti pa že primestju recimo Lublane, ne. Centru Lublane, nekatere soseske izjemno dobro urejene, nekatere pa tudi izjemno slabo že znotraj Lublane, recimo. Potem pa, bl k se gre, mislim, spet je odvisno, no, čisto od lokalne politike in tko naprej, na kakšen način se, se lotevajo sistematično ali pa ne. Pa koncu koncev tudi od pritiska usazga posameznika na lokalno skupnost za urejanje, za urejanje tega področja, se prav, čisto kar se tiče dostopnih pločnikov in tko naprej.

Miha: Jaz se pri Ljubljani nimam kaj pritoževati. Trole so super uštimane, napovedniki več ali man delajo. Ja, dal bi se marsikje izboljšati, na primer, kakšne aplikacije za telefone in te stvari, ampak generalno gledano, če gledam stvari kot so bile pred 20 leti ali pa danes, ma ni primerjave, no. Ni primerjave, res. Včasih smo šli na avtobus, mislim, smo stali tam in čakali, kdaj bo trola pršla, zdej pač se mi zdi, da, če znaš do avtobusnega postajališča, nimaš v bistvu drugega dela kot da vprašaš šoferja: »Živjo, kera trola je?«. Vse ostalo pa funkcionira, ker tudi na internetu lahko pogledaš, kdaj bo trola pršla, tko da. Semaforji tudi, večina je lepo ozvočenih po Ljubljani, tko da jaz se ne pritožujem.

Ajda: ... tako da se mi zdi, da smo nekateri kar prisiljeni se preseliti v Ljubljano, ker se drugače ne da.

Jure: ... je pa še vedno razlika, bom rekel, mesto pa periferija je še vedno razlika. Jaz, jaz izhajam, bom rekel, iz Zasavja, sem pa, bom rekel, že šou pred 27 leti v Ljubljano in to je pa čisto drug svet, ne.

Paradoks nedostopne oz. navidezno urejene dostopnosti

Sogovorniki so izpostavili različne primere rešitev, ki sicer navidezno omogočajo dostopnost, vendar so v praksi za invalide neprimerne in neuporabne. Ti primeri vključujejo arhitekturno neprimerne rešitve npr. prestrme ali preozke klančine, nedelujoča dvigala, dostopna prevozna sredstva – vendar nedostopne postaje. Poleg fizične nedostopnosti se invalidi srečajo še z nedostopnostjo, ki je posledica različnih pravil, ki jim onemogočajo uporabo dostopne infrastrukture (npr. dvigala, ki so rezervirana za druge uporabnike). Omenjene težave nazorno opišejo intervjuvanci z naslednjimi primeri:

Manja: ... To, da so, ne vem, da so klančine neustrezne, te te zadeve so, a ne. V bistvu še slabše kot da ni nič urejen je to, da je urejen slabo, zaradi tega, ker majo ljudje občutek, da klančina obstaja, ampak, če je taka, da, da se človek lahko sam ubije lahko tam dol, je, je slabše kot če ni nič, no. Zato k majo ljudje občutek, da, da so stvari urejene pa da je okej.

Maja: Pač tale naša, tlele v Mostah, rabiš enga, ker so tudi, marsikje, kjer je klančina, je klančina samo zato, da lahko rečejo, da je dostop, no. Da bi se pa invalid sam gor zapel, pa ni šansa, ker so prestrme, ker so ozke... Tudi recimo, tale otroški dispanzer tlele v Mostah... Zdej so sicer naredili, ampak do lani, se mi zdi, je bila tudi taka klančina, da ni šansa. Pač ubiješ se, če hočeš sam probati gor, ne.

Živa: Tudi velik govorimo recimo, velik se sliši: »Ja, projekt za to dostopnost pa uno zelo dostopnost, pa to dostopnost«, a ne, ja, ampak pač zelo je pomembno tudi na, na kakšen način se ta dostopnost, pač se prilagodijo stvari, a ne. Velikrat se stvari prilagodijo na način, ki v bistvu v praksi pa sploh niso več tudi, sploh še niso tako dostopne za slepca, čeprav pač mislijo, da so, a ne. Ne vem, nek napis v brajici. Ja, super, ampak kaj če je tam meter pa pol ali pa dva metra visok na steni napisan. Jaz morda videti, mislim, jaz morem priti tega napisati, ne. Mislim čisto take banalne...

Kako lahko neprimerna pravila in nerazumevanje vodijo v nedostopnost, nazorno opisuje dialog med udeležencema intervjuja, ki sta se oba srečala z identično situacijo, ko so varnostniki pri obisku večnamenske dvorane v Ljubljani izvajali pravilo, da so dvigala dostopna le za določene goste.

Manja: ... Stožice omenjene, pa sem se spomlna ene, zdej je že anekdota, pa mal je smešn, tkrt pa zihr ni blo. Parkirala sem v, v kleti. Bil je en koncert, prišla sem do dvigala, ki dela oziroma je delal. Tam je bil, tam je bil varnostnik, ki me je glih da ne natulu, reku, da dvigal je pa sam za VIP, da jaz nej grem pa okrog. Hehe. To je bla, se prav, dvigal je bil narejen, najbrž z enim namenom, bil je sneg, jaz sem se pol mogla odkotalit ke okrog, se mi ni dal pregovarjat s človekom. Ampak tud če so stvari narjene, pa pa da je arhitekt celo razmislu pa celo ni mel fetiša na stopnišča, kar marsikater arhitekt ma, še ne pomen, da bo pol infrastruktura uporabljena na tak način, k se zagre.

/.../

Žan: Jaz sm meu isti primer pa pač nism odstopu od tega, sm reku, da nej pač, to je narjeno za nas, to ni za VIP, zato jest ne bom okrog hodu.

V nekaterih primerih so rešitve za premostitev nedostopnosti neprimerne in kljub namenu, da bi naj izboljšale razmere, dejansko vodijo v diskriminacijo in ponižanje. Nazoren primer takšnega ravnanja in neprimerne rešitve na Upravni enoti v Ljubljani je opisala sogovornica spodaj (zelo podoben opis situacije na Upravni enoti je podal tudi član skupine, ki je izvajala projekt, katerega del je ta raziskava).

Manja: Upravna enota Tobačno je je, tm je bla ena izkušna, k sm jo mela, k k jo naum nkol pozabila. Pršla sm tja, tm je pač nek, to to je tok stara stavba, neko neko visoko prtličje. Tm je znak »Za dvigalo pokličite asistenco«. In jaz prtisnem na un, na un knof, tm zatul neka sirena, nism bla čist zihr, a sm jo jaz to povzročila al ne. Se prkotali tja varnostnik in začne tult čez ceu hodnik: »Ej enga invalida mamó tle, kva nj jaz zdej nardim?!«. Seveda ni znau prklopt niti tiste zadeve in potem je pršla ena gospodična in so tam zuni v bistvu uredile, kar so mele za narest, zarad teg, kr ta dvigau ni delu. Dostojanstvo je ena stvar, k pride na misu. Mislm, to, da opozarjaš nase tam z neko sireno glih d ne in d pol še tuljo po celi bajti: »En invalid je tle, kva čmo zdej s tem narest« in da je cela uzbuna po bajti. To, to ni glih neki, no, kar bi pritikaló, eni upravni enoti sploh ne, taki štabni u Lublani.

Ko v 21. stoletju dostop do stranišča še vedno predstavlja problem

Številni sogovorniki so izpostavili problem dostopa do stranišč. Navkljub izboljšavam in napredku ostaja ena osnovnih potreb še vedno velik problem. Nedostopnost stranišč vpliva na odločitve ali sploh obiskati določeno lokacijo, se udeležiti dogodka, sili v premišljevanje o tem ali uživati tekočino. V primerih, ko so stranišča dostopna za invalide, pa se zgodi, da se uporabljajo tudi kot skladišča za različno opremo. Sogovorniki so razmere opisali z naslednjimi besedami.

Tina: ... ker ni dostopnega WC-ja in ti si na nekem izobraževanju, sestanku, ne vem, pet tud če tri ure. Pač, moraš na WC in ne moreš. Pol je zdaj tko... Pol pa tehtaš – al tok manj piješ, al ne piješ, al googlaš in iščeš informacije, kje blizu tiste lokacije je javno dostopen WC in pač greš na pavzo al pa še po možnosti zamudiš.«

Gašper: ...če ni WC prilagojen, če so stopnice, kr jaz se nerad vlečem po stopnicah, naslednjič tja pač ne bom šeu, ne. More bit res neki hudo hudo dobrga, da bom šeu še enkrat tja, ne.«

Manja: K smo že pr WC-jih, ne sam, da obstajajo, to, neobstoj WC-jev je je ena stvar. Tud v, ne vem, gostinskih lokalih in tko naprej, če če pridem tja na na pivo pa če mi nardijo klančino pa bom jaz šla tja pa spila pivo bi rada pol. Mislim, pivo dost hitr skos človeka steče in je kr pripravno, če člouk, če člouk loh to pol tud oprav. Druga opcija so potem javni WC-ji. V Lublani je to kr v redu urejen. Zdele med korono nism čist zihr na kakšn način to laufa, ampk definitivno je kr v redu, povsod drugod pa al sploh ne obstajajo javni WC-ji al letaš okrog, kje boš zdej en ključ najdu, za euroključ, k je pač nek ta univerzaln ključ, k nej bi odpirou vrata do do do sanitarij marskdo še šlišou ni. Tud če ga mamu, nam ne pride prou velikrat prou. Pol so ja, večno zaprti WC-ji; WC-ji, za katere nihče ne ve, kje so ključ, za ktere se potem vzpostavjo izredne razmere v organizaciji, kjer si pa potem pol bajte leta okoli za nekim ključem, šraufcigrom, karkoli, zato da se loh pač tist WC, WC odpre. Se prav, ni dost sam, da obstaja WC, treba je met WC, v katerga se bo dejansko lahko prišl. To, potem marsikdaj se WC-ji uporabljajo kot skladišča za za, v bistvu čistilke majo notri svoje stvari. Na ministrstvu za kulturo so mel lojtre notri spravljene, take zadeve. To je, to je zlo pogosto, no, d, d je v bistvu tam zabasn z WC-papirjem povsod okrog, da je not una mašina za pucat, take zadeve so so zlo zlo hitr porablene, čš, sej nihče ne nuca.

Davor: Je pa, je pa npr. rečmo greš nekam pa to pa sanitariji, stranišča niso glih, lahko sploh ni invalidskega, pa če so sam pač navadni, navadna stranišča, potem težko prideš not, težko se zapreš al pa karkoli, ne. Ampak smo tud to dostkrat dali čez in ajde smo pol na koncu tud nekak s tem zadovolni. Sam da je, sam da opraviš. Pač, kaj sej ni to zdej neki katastrofa. Važno je, da je, da lahka, pa tud, če se namatraš, ampak tud že s tem si na nek način zadovoln. Če pa je to vse kokr je treba, je pa enkratno.

Jaka: mel celodnevna izobraževanja v hotelu Lev, kjer je pač edino stranišče v konkurenčnem centru v medštuku, v katerega lift ne vozi, ker vozi v vse ostala nadstropja, v medstropja pa ne vozi, ne. In potem tehtaš, a boš šel, ne boš šel, zakaj boš šel, kako boš šel, a boš zamudil zdaj neki, kaj te v bistvu tok mal zanima, da greš loh na stranišče vmes.

MOBILNOST

Nedostopen javni prevoz vodi v uporabo osebnih vozil

Sogovorniki so izpostavili neurejenost in nedostopnost medkrajevnih prevozov. V primerih, ko se odločijo za uporabo vlaka ali avtobusa to terja prilagoditve, vključevanje širše socialne mreže za pomoč, ter veliko izgubo časa. Pri mestnem prometu so ponovno izpostavili razliko med mesti (Ljubljano) in drugimi lokalnimi okolji. Neustrezna dostopnost javnega prometa in z njim povezane infrastrukture vodi k temu, da je predpogoj za osnovno mobilnost lastno prevozno sredstvo ali taksi prevoz. Obe rešitvi sta seveda povezani s finančnimi sredstvi in neposredno izključite vse, ki si tega ne morejo privoščiti. Dodatno je v primeru uporabe lastnega vozila to tesno povezano s potrebo po dostopnih invalidskih parkirnih mestih. Sogovorniki jih namreč izpostavljajo kot zelo pomemben dejavnik pri

njihovi mobilnosti. Šele ustrezno parkirno mesto namreč omogoča, da lahko izstopijo iz vozila in si ob njem zložijo voziček.

Izkušnje oziroma težave z javnim prevozom so sogovorniki opisali s sledečimi besedami.

Mateja: Ogromen problem so medkrajevni prevozi, pač že itak je v Sloveniji, so problem medkrajevni prevozi. V splošnem, recimo železniški prevoz je ... ne bomo niti komentirali, kakšen je. Ampak če je pa še na vozičku, je pa to še toliko težje in je /.../ Starša živita na Pragskem, jaz sem pa v Polju. Se pravi, tam v Polju je železniška postaja, ampak ni dostopna. Jaz moram dejansko it uro pa pol vsaj prej od doma, na glavno železniško postajo, pač, če grem na vlak. Ker je treba bit tud toliko prej tam, zato da varnostniki lahko pomagajo na vlak in potem moram it do Pragskega do Maribora, ker na Pragskem ne morem dol. Se pravi se vozim dlje in potem me mora še nekdo prit iskat v Maribor in me peljat nazaj na Pragsko. Vse skupaj traja 4 do 5 ur, drugač bi bla pa urca pa pol.

Manja: Javni promet – tle je pa v bistvu ful slabo. Spet je izjema Ljubljana, vse ostalo je v bistvu zlo zlo zlo slabo. Jaz živim v Kranju, pa če tko rečem, praktično pr sosed je železniška postaja. Jaz si ne predstavljam, da bi od svojga bloka vzela avtobus, šla do železniške postaje, šla mirno na, na vlak in v Ljubljano in in da mi to ne bi vzel ur planiranja, preverjanje, če je res tko in en normalen čas, v kerem bi to loh naredila. Če sem jaz lahko u pol ure u Ljubljani z avtom pa če rečem, da je ena ura maksimalno, kar bi jaz hotla nament tej poti, jaz ne vem, če bi mi to ratal. Tko no, stvari so, stvari so v tem smislu nedostopne, da če si vzameš pot z javnim prevozom kot neko avanturo za en dan, kot izlet, kot poskus, je to v redu. Da bi to pa uporabljal kot način transporta za v službo, v šolo, pa absolutno ne. Se prav, v tem smislu je dostopnost javnega prometa na splošno pr ns za invalide mišljena zgolj za tiste, ki so v penziji in k si lahko privoščijo cel ljuhi dan preverjanja in čakanja na vse možne prevoze, ne pa za nekoga, k je aktivn. Men, men ne pride na misu, da bi iz Kranja v Ljubljano se peljala z javnim prevozom oziroma sem to prpraulena narest samo kot poizkus.

Klemen: Prihajam iz manjšega mesta tak, da tam javni promet ni urejen, za invalide pa sploh ne. Verjetno je za invalide samo v Ljubljani to urejeno /.../ avtobus, se da to normalno koristit. Vsepovsod drugje mislim, da je to misija nemogoče oz. velik bol enostavno al taksi al pa svoj prevoz.

Neja: ... ampak tuki bi res poudarila, no, medkrajevni prevoz je pri nas pač nemogoč. To je, sej verjetno posplošujemo lahko že na splošno. Da tam ni, ni prijetna izkušnja za nobenega uporabnika, ampak ko sedi na vozičku, je pa to, pač se strinjam, Manja, greš na izlet in si vzameš dan zarad tega, da boš mogoče mel eno avanturo, ker jo boš imel sigurno. Al greš na, mislim... Avtobusov sploh ni, železnica pa pač ja, mamu pa, se mi zdi, u zadnjih letih kar tud nekih medijskih stvari, k so se dogajale in kakšne so izkušnje, no.

Udeleženci vidijo ključno možnost za zagotovitev mobilnosti v lastnem prevoznem sredstvu. Nekateri sogovorniki so to ubesedili na sledeči način:

Jaka: Torej, definitivno je zmanjšana pač dostopnost javnega transporta. To mislim, da ne glede na to, koliko prilagoditev izvedemo, je ..v najboljšem primeru pridemo vsaj do tega, da je zmanjšana kapaciteta sposobnosti prevoza oseb z različnimi oblikami invalidnosti. In da je velika večina v bistvu invalidov, vsaj tko kot jaz dojemam celotno situacijo, pač enostavno že prisiljena sprejet oz. je že ponotranila to, da praktično, če želijo biti mobilni v okviru lastnih

želja, si praktično morajo zagotoviti neko lastno prevozno sredstvo. Da se ne čaka v resnici to, da se bo družba prilagodila v tej meri, ampak da bo pač tko ali drugač si zagotovila neke pač transportne opcije, ki so v bistvu na njihovo iniciativo, zagotavljajo service v temu delu, kjer je pač manko nekega javnega.

Neja: ... pač danes si jaz ne znam predstavljat, da ne bi vozila in da ne bi mela avta. Mislim, pač moje življenje sigurno ne bi blo niti tok aktivno niti to pač kar vse počnem, ne vem, če bi blo možno, no.

Žan: Največja, pač največji pomen je to, da tisti, ki nismo iz mest, moramo met avtomobile. Tud ne pričakujem u krajšem obdobju, da bi se to spremenil. Enostavno moramo vedet, d Slovenija je majhna deleža, imamo malo prebivalcev in stroški pripeljat določene pač bodisi vlake, avtobuse v vsa mesta; jaz v kratkem roku tega še ne vidim, čeprav bi si želu, ampak v bistvu mogoče je cenejša opcija za državo, glede na to, da nas je nekaj, spet pa ne tok veliko, razmišljat o drugih subvencioniranih zadevah, k se tičejo avtomobilov, mogoče v to smer kej...

Glede težave pri uporabi železniškega prometa so sogovorniki dodali še sledeče zaključke:

Rok: Mislim, pri tem javnem prometu, predvsem avtobusih pa železnicah je še večji problem k prilagojenost samih vozil problem vstopa in izstopa. /.../Sej se niti ne odločaš za takšno vrsto prevoza zaradi tega, ker ker je preveč postaj je neprilagojenih za, sploh za električen voziček.

Borut: Zdaj bom tko reku, Borut, z vlakom se ne vozim. Nekateri vlaki majo zdaj že ozv, tole, napoved postaje, mislim, da pa večina ne, kar je tud, bi blo dobro za uredit. In tud železniške postaje so zdaj, Slovenske železnice so začele urejat železniške postaje z taktilnimi oznakami in info stebri, kjer ti lahko dobiš informacije o, se pravi, kdaj vlak pride in kar pač te zanima. Tko da v bistvu en tak postaja je že narejena tle na Viču, na koncu. Železniška postaja Vič je, mislim da, prva taka postaja za dol po Gorenjski, ampak teh postaj bi mogl bit več, da bi se to, bi bla res postaja dostopna, bi lahko slep dejansko sam pristopu varno do vlaka.

Miha: Ja, kr na primer, jaz, jaz, osebno na primer, jaz, če se kje ne najdem, je to ljubljanska avtobusna postaja al pa železniška. Jaz sam ne bi znou sam ne na vlak ne na bus. Ne vem, a sm jaz kej čudn, ampk jaz se ne najdem, ker dejansko sploh ne veš, ne kjer bus je, ne kam, ne nč. Vsaj jaz ne, no. To bi blo mogoče res fajn, ja.

Rezervirana parkirna mesta: pogoj za osebno mobilnost in konflikti s kršitelji

Sogovorniki so opisali, da je za njihovo mobilnost pomembno dostopno parkirno mesto. V primeru oseb, ki so na invalidskih vozičkih to pomeni, da so ta mesta ustrezna za postavitve vozička in presedanje nanj ob vozilu (tj. ustrezna širina parkirnega mesta, odsotnost robnikov itd.). Dodatno je pomembno, da so ta mesta dejansko na voljo (torej ne neupravičeno zasedena) in da vozil, ki so parkirana na njih, drugi uporabniki ne ovirajo (npr. da ne parkirajo preblizu avtomobilskih vrat). Glede na predhodna pojasnila sogovornikov, da je za njihovo mobilnost ključno osebno vozilo, je moč sklepati, da so ta dostopna parkirna mesta v bližini objektov in infrastrukture, ki jo želijo uporabiti, ključnega pomena za uspešno vključevanje. Kot je razvidno iz besed sogovornikov, svoje aktivnosti prilagajajo tudi glede na njihovo oceno, kje so dejansko dostopna rezervirana parkirna mesta za invalide oz. se izogibajo lokacij, kjer teh mest ni. Opisane razmere so nekateri sogovorniki opisali na sledeči način:

Žan: Pač da je tam, k prideš seveda pač nekak dostopno. Sej ni treba, da je to pred vrati. Jaz tud, ne vem, te šoping centri, že skoz razlagam, men ni point, da je to pač čist pred vrati, men je point, d je pač, me ne zaparkira, k pridem nazaj. Jaz grem, z lahkoto se usedem, mogoče še lažje nekdo, k težko hod, se zapeljem pač tm tistih 100 metrov po parkirišču pa pač tam na nogah al pa v vozičku robo oziroma pač nabavm karkol stvari za domov in pač dam v avto in se odpeljem. Problem je pač, k ti ne prideš v avto in daš, ne vem, tujcu ključe, d ti lahko prestav avto, ne. To je pač mal kriza, ne.

Neja: ... men je v bistvu najbolj pomembno, da lahko pridem sama ven iz avtomobila, kar pomeni, da pač rabim prilagojeno parkirno mesto in tud če je to, pomeni da je pač 200 metrov dlje iz vhoda, ni ni to poanta. Pač poanta je res to, to dodatno mesto, sploh ko govorimo pač o osebah na vozičkih /.../ Tko da se večkrat seveda zgodi, da pač ne najdem parkirnega mesta, recimo, kje bližje centra Ljubljane, in se zaradi, recimo tudi ne odpravljam v center. Tko, da, ja še vedno ta ozaveščenost ob tem, zakaj so ta parkirna mesta širša in, ne, zakaj jih res potrebujemo...

Ob tem, ko so sogovorniki izpostavili vlogo rezerviranih parkirnih mest za njihovo mobilnost, ne gre spregledati, da ravno na teh mestih pogosto prihaja do konfliktov. Ko smo jih spraševali o različnih neprijetnih izkušnjah in nasilju, so bile situacije vezane na neupravičeno parkiranje na parkirnih mestih rezerviranih za invalide večkrat izpostavljene kot mesto konflikta. To so opisali na primer tako:

Žan: V v veliki večini se to dogaja na parkingih, no, vsaj po mojih zadevah, da prihaja do raznih konfliktov, a ne, in to po navadi takrt, k se meni mudi, bom reku, in pač čakam nekoga, da pač mi umakne tist avto al pa vidm nekoga, ki neupravičeno, ne. Pač k vprašaš »Zakaj?« in tko naprej in potem dobiš dodatne odgovore.

Gašper: ... v bistvu bi se pa dotaknu parkiranja, ne. Pr šoping centrih mogoče je kukrtolk, kr je velik parkir placov, tam ni stresno, ne. Stresno pa rata al je to v centru nekem, al je v nekem manjšem prostoru, k je samo en invalidski WC, eh, invalidski parkir plac, in tm dostkrat najdeš zlo nevljudne ljudi, osorne, ko ti...

Maja: dejansko se zgodi, da če nekoga opozoriš na to, da je parkiral na invalidskem parkingu, pa da pač nima osnove za to, je običajno reakcija zlo agresivna pa napadalna s strani tega človeka, česar pač ne razumem, ampak okej.

Zanimivo vprašanje, vezano na neupravičeno uporabo parkirnih mest, je izpostavilo sogovornica, ki je opozorila, da se kršitve dogajajo na parkirnih mestih rezerviranih za invalide, medtem ko se predpise upošteva na drugih parkirnih mestih (npr. parkirna mesta za električna vozila).

Petra: A loh sam... A veste, kaj je pa men zanimiv, pa to mi še do dons ni jasn. Zakaj parkirišča za električna vozila nikol niso zasedena z drugimi avtomobili, ampk je vedno s, na naših so. To men ne gre skup. Zakaj se nben ne sprav tja za 5 minut parkirat, ampak se bo zavravn na invalide.

Taksi prevozi – od zavračanja prevoza invalidov do korektne storitve

Sogovorniki so opisovali različne izkušnje s taksi prevozi. Nekateri so izpostavili korekten odnos s taksisti, medte ko je kar nekaj intervjuvancev omenilo težave pri taksi prevozi. Slednje so vključevale

diskriminatorno obravnavo in tudi primere zavračanja prevoza osebe na invalidskem vozičku, nejevoljo in pritoževanje voznikov.

Pozitivno izkušnjo je na primer izpostavil sogovornik Davor, ki je povedal:

Tud osebni avtomobil mam, osebno sam vozim. Z letali mislim, da je okej. Drugač pa karkoli, avtobus pa to ne uporablam, te prevoze. Karkoli, če bi kdaj karkoli rabu, taksi pokličem, ki je v redu, zadovoljivo. Prideš, vse zrihta, majo tud karavane, majo, ne, zarad vozička. Tak da glede tega, to to. Če ni, če s svojim avtomobilom ne morem, takoj mi taksi v glavi.

Na drugi strani so nekateri sogovorniki izpostavili težave pri taksi prevozih. To so opisovali na primer tako:

Maja: Se je že zgodil, da mi, ne vem, da mi taksist ni hotu pomagat it v taksi, kr pač al ni vedel, al ni znal, al mu je blo neugodno.

Jaka: osebne preference raznih taksistov in tko, ki pač... To je blo včasih res tko, da si že...v bistvu jaz sem večkrat kar, nisem omenu, da sem na vozičku, ker je bil večji problem dobit taksi, če si pač reku, da si na vozičku, ker so predvideval, da te bodo mogl pomagat presedat in pač če se mu glih, nekemu ni dalo, pač je to blo. To sem mel enkrat že zlo neprijetno izkušnjo, k sem sedel v taksiju, kjer je pač potem taksist pred mano klicu nazaj na centralo in uno teto tam pral, kako pač mu ni povedala, da sem jaz na vozičku, kljub temu, da sem se praktično sam presedu v avto pa mu pomagal voziček zložit in je pač samo to. Jaz tukaj ne razumem pač razlike, tega da 15 kil vozička dvigneš v avto al pa 15 kil kovčka, k nekoga pelješ na Brnik, ne.

Maja: ... taksi. Jaz sem se pol navadila, da pač po telefonu že vnaprej povem, da sem invalid, da bom rabla pomoč pri presedanju. Ker se je pač ene parkrat zgodil, najmilejša oblika pač, negotovanje, a ne, to da si vidu, da človeku ni prav. Najslabša oblika, da pač se je taksi, k se je približal ob rob pločnika pa vidu, da dva sva bla na vozičkih, da je odpelu. Je pospešu pa šel, ni hotel niti ustavit pa, ne vem, poklicat naslednjega, mogoče kolega, karkoli. Tko da, kar se tega tiče, mislim, da samo to. Ampak tud to je bil zlo majhen odstotek, no. Zato ker pol, k poveš, da si invalid, so se pač odzval uni, k so bili pripravljeni pomagat. So mi pa povedal, da ne morjo verjet, kolk ljudi zavrne, kolk taksistov zavrne vožnjo, ker nočjo prit po pač invalida.

Manja: ... mislim, da [sem] lih enkrat šla v taksi in seveda je bilo to ravno k je bil sneg in, in, in vse, tko kt v snegu je. Zarad tega sem tud hotla taksi, ker pač nisem mogla, ne peš, niti se mi ni dal svojega avta odkidavat. Zarad tega sem taksi poklicala, pa ni zavrnil prevoza, ampak ena nejevolja je pa bla okrog tega, no.

Glede mobilnosti, ki temelji na taksi prevozu je zanimivo ugotovitev podala sogovornica, ki je opozorila, da si številni invalidi, med katerimi je brezposelnost visoka, ne morejo privoščiti stroškov za taksi prevoze. Tako jim ostane javni prevoz ali prošnja za uslugo ljudi v socialni mreži.

Breda: Pa mogoče še pri taksijih, a ne. Taksiji so lahko super za velik stvari, ampak na žalost si jih najbrž slepi pa slabovidni ne morejo privoščiti, ker pač zaposlenost med slepimi in slabovidnimi je relativno nizka.

Razmere vezane na mobilnosti invalidov, je odlično povzel sogovornik, ki je izpostavil, da se težave pri mobilnosti večajo z razdaljami, ki jih je potrebno prepotovati. Mobilnost v najožjem lokalnem okolju je nekako zagotovljena, če ne drugače z uporabo najožje socialne mreže. Tako ko se razdalja poveča, se možnosti za premagovanje te razdalje zmanjšujejo in vedno pomembnejše postajajo izkušnje in znanje

posameznika in njegove/njene podporne mreže. Sogovornik je ta zaključek predstavil z naslednjim opisom:

Jaka: Mislim, da se nismo dotaknil v resnic, zdele mi je kapnl, ne, pač, sej vem, Mateja je prej že lepo nakazala, ne – ta sposobnost zagotavljanja mobilnosti invalidom se slabša z razdaljo, ki jo invalid želi premagat. Tko zlo, zlo plastično, ne. Če je problem pridet do trgovine, to se da nekak rešit, ne. Tud je v javnem interesu, da se to reši. Če je medkrajevni prevoz, je že manj interesa. Če govorimo o mednarodnih potovanjih, je pač, basically, si pač sam, si organiziri, če si znaš. Če si ne znaš, je ta mobilnost, tko...

Invalidi vozniki osebnih vozil: Kako ukrepati v primeru nesreče? Kako z avtovleko?

V razmerah, ko je osebno vozilo ključno za osebno mobilnost, poleg tega pa je tudi vedno več vozil in voznikov invalidov, se pojavljajo tudi vprašanja, ki so bila še donedavnega spregledana. Eno takšnih je na primer kako naj vozniki invalidi in ostale službe ukrepajo v primeru prometne nesreče na avtocesti. Kako in kam se naj umaknejo na varno, če so ob avtocesti ograje, v tunelih robniki itd. Dodatno se postavi vprašanje, kako naj ravnajo v primeru okvare vozila in potrebnega prevoza avtomobila z avtovleko.

Vprašanje ukrepanja ob prometnih nesrečah na avtocesti je sogovornica izpostavila tako:

Manja: ... sem se na DARS obrnila pred, pred ful leti. Je bla na primorski avtocesti zaradi megle ena velika nesreča /.../ In jaz sem takrat začela spraševati, kaj bi se pa zgodil, če bi bla jaz v uni nesreči, a ne, oziroma kaj bi se zgodil, če bi videla, da se tam neke čudne zadeve dogajajo, pa bi jaz hotela iz, stran z avtoceste – se prav avto pustit tam, pa it čez uno ograjo. Na kakšen način bi jaz stran z avtoceste lahko prišla? Enako tudi te SOS telefoni, čeprav zdaj mam, k, k je bistvu namen tud temu, da se človek nekam umakne. Tam je marsikje robnik, recimo znotraj, znotraj tunelov, so povsod robniki, kamor naj bi se človek tud lahko umaknil, če je karkoli. K so nedostopni za nas. Se pravi, u tistem primeru smo mi mal kolateralna škoda, k pač se ne bi mogli rešit nikakor tam ven.

Glede avtovleke in prevoza voznika invalida so intervjuvanci opisali z naslednjimi primeri:

Neja: ... kako postopati, če ti recimo, pač, ne, se ti naredi okvara na avtocesti, tud vsa reševanja z avtovleko in podobno, ne, ker pri prvi izkušnji sem ostala v avtomobilu in sem se vozila v svojem avtu na avtovleki, kar je absolutno, pač, nevarno in tud ne, ne, mislim, nezakonito, no. Pri drugi sem se presedla, ampak ja, ti, ti avtomobili, se pravi avtovleke niso niti, pač, so visoki in niso dostopni in če ne bi mela pomoči, to tud ne vem, kako bi blo možno, no.

Dejan: Avtovleka. To sm pa uporablou recimo, ne. Avto gre, treba asistenco poklicat, pride avtovleka. Jaz sm mislu, bom pač v avtu bil na voznem mestu. »Ne smeš bit«, ne. Ajde, takrat sem se še mal na noge postavil, so me v kabino stlačili. Danes bi društvo poklical »Rabim prevoz«. Zato, ker on ti ne more nadomestnega dat. Al bi te mogli pa presest pač, pa voziček pol v tvojem pokvarjenem avtu pripelat. So, drugačne rešitve, moraš naredit, ne. Ni isto kot če vam avto se pokvari al pa če se men pokvari, ne.

Načrtovanje, načrtovanje in načrtovanje

Skupna točka različnih opisov izvedbe vsakodnevnih opravil in aktivnosti, ki so jo podali sogovorniki, je nujnost vnaprejšnjega načrtovanja in preverjanje podrobnosti. Poudarili so, da je potrebno za vsako pot, dogodek, aktivnost v naprej preveriti podrobnosti, ki so ljudem brez invalidnosti popolnoma

samoumevne. Ugotoviti morajo ali bodo lahko sploh vstopili v objekt, prišli do dogodka ali aktivnosti, ali so v prostoru stopnice ali druge ovire, ali je dostopno stranišče. Pri tem uporabljajo različne pristope – od preverjanja po telefonu, iskanja in preverjanja na spletu (google street view, druge slike objektov). Sogovorniki so načrtovanje običajnih aktivnosti opisali tako:

Davor: Jaz tud lahk povem tko, da, če kamkol grem, neki planiram, da se rad prepričam, posebi, če je to prvič, rad pokličem, posebi, ne vem, rečmo dopusti al karkoli. Kr ta občutek, da jaz pol ne bom mogu to preživet, živet na kakr jaz mislim, samostojno, ne, stopnice, sanitariji, to mi velik pomeni. Ne počutim se dobro, sploh se ne počutim dobro, zato ekr jaz vem, da če je vse to prilagojeno, jaz lahka vse sam, sem samostojen. Pol ta občutek mi pade in mi ni všeč, ne, če jaz to pač ne morem sam opravit. Tok da ja, jaz preverim, preverim, pokličem: »Mate to... Kako zgleda? ... Aha... So vrata široka...«. Pokličem, zakaj pa ne? ...

Maja: Jaz pač vem, da če grem, pač, da imam, ne vem recimo, kak zmenek, sestanek, karkoli ... pač prvo je itak, da ti pokličeš človeka, h kateremu greš, pa se pač pozanimaš, če je zadeva dostopna, a ne? Pol je pa itak, pol maš pa ... od tega, da pogledaš na Google mapsu ... Jaz pogledam, kako pač pogledam, na tistem streetviewju, kako zgleda stavba, če pač nimaš možnosti, kam poklicat. Zdej, če je tko, da... jaz recimo, če sem sama, ne morem it ne z osebnim avtom, pol je pač treba, ne vem, če rabim društven kombi, je treba to en teden prej itak rezervirat... Se pravi, je ogromn enga planiranja, zato da se prepričaš, kakšna je sama lokacija pa al je zadeva dostopna al ni.

Življenje z invalidnostjo in nujnost večdnevnega načrtovanja preprostega izleta na kavo na Obalo, je nazorno opisal sogovornik.

Miha: ... zdaj bom pa opisal, kako bi zgledal en dan enega slepega, k si želi it na primer v Portorož na kavo. Ja, to zna bit zlo zabavno. Če se odločiš it v petek pa veš, da bo slučajno celo lepo vreme, moreš to vedet najkasnej v torek al pa v sredo. Zato ker do petka si moreš ti organizirat vse. »Živjo, kdo bi šel z mano? Kdaj gre bus, na ker bus bova šla? A bi šel... ?«. In tko naprej. V glavnem za eno kavo za enega slepega, če hoče it v Portorož na njo, pa da rečemo spremljevalec nima avta in bi ga bil pripravljen pelat, pa tud če mu plača za bencin – ker marsikomu se pač ne da – gre loh zdej na kavo cerka 5 ur vožnje v eno smer, pa ene 6, 7 ur prestopne vožnje v drugo smer. Tko da si na morju glih ene dve ure, tri, ne. Tko zgleda en tak vsakdan enega slepega. Se prav, kup ene logistične zadrege, ne.

Iz opisanih primerov je razvidno, da je za družbeno vključenost invalidov potrebna velika mera samoiniciativnosti in vztrajnosti. Številne (nikakor pa ne vse!) težave in ovire, s katerimi se srečujejo invalidi, je mogoče premagati z vztrajnostjo, odločnostjo in samoiniciativnostjo. Sogovornice so to opisale s sledečimi besedami:

Tina: vključenost je vedno večja, ampak je, se mi zdi, veliko odvisno tudi od lastne samoiniciative pa koliko si pripravljen iti tudi čez; čez sebe; čez neke svoje in mentalne in fizične omejitve, če lahko greš, seveda, ne, čez, da greš nasproti družbi vedno, no. Ker iz svoje izkušnje ne vem, koliko bi šla družba proti meni, če ne bi jaz šla proti družbi, no.

Maja: Seveda so tudi arhitektonske omejitve, ampak, jaz še nisem prišla v situacijo, kjer ne bi bili ljudje v trenutku (v trenutku je poudarila) pripravljeni pomagat. Zdej pa, je od tebe odvisno, a boš ti to pomoč sprejel, al ti bo neugodno, al te bo strah, al, ne. Se prav, mislm, da je velik

tudi na strani same invalidne osebe, kok si bo s temi mentalnimi ovirami pač zagrenila al pa omejila dodatno življenje. Seveda ne v vsaki situaciji, a ne. Se je že zgodil, da mi, ne vem, da mi taksist ni hotu pomagat it v taksi, kr pač al ni vedel, al ni znal, al mu je blo neugodno. Ampak, tko, ne vem, v 99 % primerov pa so ljudje zlo pripravljeni pomagat, tko da marsikatera ta, sicer fizična arhitektonska ovira se da premagat, če mi sprostimo blokade v glavi.

Primeri dobre prakse: od preprostih rešitev s telefonsko številko na bencinski črpalki do systemske ureditve osebne asistencije

V intervjujih so sogovorniki izpostavili primere ustreznih rešitev, ki so se oblikovale v zadnjih letih, opisali pa so tudi možnosti, kako bi lahko – z minimalnimi sredstvi – rešili marsikatero težavo, vezano na omejeno dostopnost. Primer dobre prakse, ki so ga izpostavili sogovorniki je ureditev na bencinskih črpalkah, kjer je na vsaki črpalki ob točilnem mestu objavljena telefonska številka, na katero lahko pokličejo in jim zaposleni natočijo bencin in uredijo tudi druge storitve. Ocena te preproste organizacijske rešitve je nazorna iz naslednjega pogovora med udeleženci intervjuja:

Gašper: Na bencinskih je super. Jaz uporabljam tam telefon in pokličem in ti natočijo, ti prinesejo vse ven. Ne rabiš z vozičkom ven.

Klemen: Vsi majo zdaj telefonske objavljene, sam pokličeš pa pol vse ...

Gašper: To je zdaj 10 let, tam nekje dobrih.

Klemen: To je zelo dobra zadeva, zelo.

/.../

Aleš Bučar Ručman (raziskovalec): Ta številka, ki je objavljena na stebričku?

Gašper: Tako

Petra: Na vsakem tistem za tankat.

Klemen: Top.

Petra: Mhm, res super je.

Davor: Tankaš, prines, točiš kavico, kavico, kar češ, vse.

Poleg različnih razmeroma preprostih in poceni rešitev, so sogovorniki izpostavili tudi pomen systemskih rešitev za njihovo družbeno vključenost. Ena takšnih je zagotovitev osebne asistencije, tistim, ki to potrebujejo. Za številne med njimi je to namreč ključnega pomena pri zagotavljanju osnovne kvalitete življenja. Sogovornik je to opisal tako:

Borut: Ja, dve leti pa pol, kar je ta asist, misilm, Zakon o osebni asistenci, precej teh stvari olajša. Drugač smo bli pa slepi kar precej odvisni od, sej pač, od prijatlov, k so te spremljal kam, na kulturne dogodke, rekreacije, šport. Jaz sem tudi velik teku, jaz sem pač zmer rabil enega ob sebi in zdaj se pač z osebno asistenco se pač, te stvari pač mal, mal izboljšujejo. Pač gre lažje.

4.2 MEDOSEBNI ODNOSI

Na podlagi intervjujev lahko razberemo, da se invalidi v medosebnih odnosih srečujejo s pozitivnimi in negativnimi vidiki komuniciranja in odnosov do njih.

Pozitiven odnos do invalidov in pripravljenost pomagati

Sogovorniki so izpostavili, da se je odnos do invalidov v zadnjih letih izboljšal. Izboljšanje je mogoče prepoznati v odnosu do njih, v tem, da niso deležni čudnih pogledov in opazk. Sogovorniki so to opisali tako:

Jure: ...drugo leto bo 30 let odkar sedim, a ne. In lahko zatrdim, da se je v 30 letih kr precej spremenil, ne, na boljše, ne.

Mateja: Jaz bi mogoče še dodala, da je res ogromna razlika odkar sm pršla študirat, se pravi, 2003 do zdej. Pač se ne zgodi več, mislm, da bi te v trgovini trgovka čudno gledala, da bi te v kafiču kdo čudno gledal, da te ne bi hoteli postrežt. To se je dogajalo, ne vem, še še, ne vem, 15 let nazaj. Ampak tega se mi zdi, da vsaj v teh nekih mestnih okoljih, da ni več. Zna bit, da kje na kakšni vasi še, ampak v nekih mestnih okoljih pa se je to kar spremenilo.

Gašper: ...k sem jaz pršel na voziček, ne, so dostokrat tud s prstom kazali ... Dons pa ne, ne.

Neja: Drugače pa ja, stvari so se spremenile, spremenile so se tudi v razumevanju...

Žan: ...velik se je že spremenil u 20, 30 letih. Že jaz k sm, 10 let se že pozna ta razlika in če bo šlo s takmu tempom naprej, verjamem... Mislim, nihče si ne želi ful invalidou, ampak, če bojo, pač bojo mel lažje, kar se tega tiče sigurno, no. Tko, d gremo u pravo smer.

Ajda: Drgač pa ja, prej pozitivne, recimo ena taka pozitivna stvar pred kratkim. To se mi je zdela tk res prsrčna pa res lepo. Pridem na avtobus in en, se usedem, a ne, zraven ene gospe. Po navad mam bl k ne iste sedeže in, ne, kaj zdej, ne moram jaz šlatat, če še kdo zraven mene sedi, ne. In je ena gospa zravn sedela, je rekla: »Gospa, jaz nimam maske, a boste vseen sedel zraven mene?«. In to se mi je zdel tk, mislim, tk neki neverjetnega, da je ženska pomislila na to, a ne, da ona nima maske in tak, če bi vidu nekdo, se ne bi mogoče zraven nje usedu, ne. Da je na to pomislila, res, pač so take stvari, no.

Sogovorniki ocenjujejo, da so ljudje pogosteje pripravljeni pomagati. Intervjuvanec z več desetletji izkušenj z invalidnostjo je to opisal tako:

Gašper: ... jaz opažam, recimo, če gledam teh 29 let, ne. V začetku smo, so se nas mal bal, ne, b reku, v naš prostor prihajat, ne. Ker niso bli osveščeni, ne. Zdaj pa opažam, čedalje bl, čedalje več, tko ti prihajajo v nek tvoj prostor, komunikacijski, kkrkol: »A pomagam, karkol kej?«. Že celo kdaj kej primejo, ne.

Slepi in slabovidni so izpostavili, da je pri nudenju pomoči slepi osebi pomemben ustrezen način pristopa do te osebe.

Miha: V bistvu, če boste kdaj kakšnega slepega srečal kjerkoli na cesti, samo to prašte: »Živjo, vas gledam, a rabite pomoč?«. Nič družga, ne ga za roko držat, ne mu palce dvigovat, ne ga nest na bus al pa z busa dol, ne, al pa z gostilne ven, a ne, karkol.

Odločitev, ali ponujeno pomoč sprejmejo, je odvisna od vsakega posameznika. Ob tem so sogovorniki tudi poudarili, da v primeru potrebe pomoči sami to izpostavijo in prosijo ljudi za pomoč. Slednji so jim, po njihovih besedah tudi zelo pogosto pripravljeni pomagati.

Odvisnost od pomoči drugih vodi tudi v občutek »stalnega dolga«. Pomembno vlogo pri odpravljanju odvisnosti in boljši vključenosti ima osebna asistenca, ki zaradi razbremenitve invalidne osebe in bližnjih posredno vpliva tudi na komunikacijo.

Miha: Predstavljajte si skos živet pod nekim »nekomu sem neki dolžen«. Pa tud če nisi. Ampak, na primer, nekdo, ki ne vid, je na nek moralen način stalno nekomu, k mi je naredu uslugo, da mu je neki šel iskat, ga pelu, to, skos si nekomu neki dolžen, ... Zato pa jaz pravim, hvala bogu, da je osebna asistenca, ker vedno nekoga neki prosit: »A loh pomagaš? A loh to? A loh un? Ti, a maš čas..?«. Uno, mal je ponižujoče, mal je zoprno, tko občutek je zoprn, ne.

Kljub dobri nameri je pripravljenost nudenja pomoči dostikrat izkazana na način, ki je prepoznan kot vsiljiv. Pogosto je to rezultat tega, da oseba, ki želi pomagati, ne razume, da invalidi pri rutinskih opravilih pomoči niti ne potrebujejo. Še več, takšna pomoč neizkušenih jim lahko celo oteži delo ali jih spravi v nevarnost. Sogovorniki so to opisali na primer tako:

Gašper: Ti maš svoj šablono zlaganja, fertik. Samo, da kolo drugač obrne, moraš ustavit se, na nov nastavit program in potem začet zlagat ponovno, ne. Kr on ti škodo naredi s tem. Tuk k, ne vem, on to, ne, on ne zlaga, ne, mi pa zlagamo, ne. In točn veš, kako moraš met zložen, ne, da je čimprej, čimn škode k zлагаš čez, ne, d ne butneš pa karkol kej, tko, pač.

Žan: Tukaj je tud treba to težavo, posebi, ne vem, po pesku te nekdo hoče mal porint pa pomagat pa karkol, ki je ni večč tega, ne. V bistvu te lahko prevrne in v bistvu ti slabš naredi, a ne. Pač, ker te ne posluša: »Ja, ti bom že pomagu!«. »Ne, v redu je!«, pač in tega je pr nas na primer, razumnost, v Sloveniji pa super no, glede tega, če nekdo ti nekaj reče, pa mu ti potem rečeš: »Hvala lepa«, pač, »Bom sam«.«

Petra: V trgovini me je enkrat en gospod, nikol ne bom pozabila, pred Šparom, je tko mejčkn gor. In jaz grem in on mene, s tem, da me je še za hrbet, da mi bo pomagal ... jaz sem mislna, da bom z voza padla, ne. Sem rekla: »Gospod, a vam pomagam?«. Sem rekla: » A vam dam rokco?. Sem rekla: »Jaz vam pomagam!«.«

Pri zavrnitvi ponujene pomoči so nekateri sogovorniki izpostavili še skrb, na kakšen način pomoč zavrniti, da tistih, ki želijo pomagati, ne odvrnejo od tega, da bi še kdaj komu pomagali. Opisano ponazorijo naslednji primeri:

Jure: Ampak, se vprašaš, ne, to sm se jaz mogoče vprašu parkrat, ne, če nekomu tko, bom reku, mogoče na mal nepravilen način to poveš, ne, a bo mogoče ta človek še kdaj komu pomagu, k bi pa dejansko rabu pomoč.

Gašper: Tkt moramo mi, to je pa na nas, da mi znamo pravilno odreagirat, ne. Ker če boš enkrat osorno naredu, ti boš dotrajno škodo naredu temu človeku in nikoli več se ne bo približal invalidu, a ne.

Negativni vidiki komuniciranja – negativni stereotipi, nizka pričakovanja, ignoranca, šale, komentarji

Kljub večji ozaveščenosti o potrebah in življenju invalidov smo v raziskavi ugotovili primere, ki kažejo na napačno in stereotipno dojetje invalidov kot nemočnih, nesposobnih za delo in odvisnih od socialne pomoči. To nazorno opišejo naslednje besede sogovornikov.

Manja: Jaz to vidim kot problem tega, da nas ne vidijo kot ljudi, ne, hh, ampak smo pač invalidi.

Jaka: Jaz sm šel z nekega sestanka, tm, se prav iz Name dol proti Prešernovem trgu in mene gospa ustav in mi da tko 5, mi ponuja 5 eur. In jaz rečem: »Se opravičujem, kaj pa je?«. »Ja, na, da boste mel!«. In je pač, to to je blo men res tko ...to je ena izmed stvari, ki sem jo jaz v bistvu na nek način doživel kot tko žalitev. Mislim, da je pač pričakovanje očitno v družbi tko nizko, da smo mi praktično vsi tretirani po defaultu, če nismo, če se absolutno ne potrudimo, kot nekdo, ki bo praktično pač prejemal neke socialne transferje al pa karkoli samo zato, da bo pač lahko živel in da pač je to pričakovanje, ki ga mam v .. ne...za prebit.

Pri nestrpnosti do invalidov so sogovorniki izpostavili stereotipno prepričanje, da invalidi niso delovno aktivni.

Gašper: Sta šla dva naša kolesarja po cesti, ležeči ročne kolesarje po eni taki lokalni poti, na pou prometni. In ju je odozadi dohitel en kamion, ki, ki jih ni mogu prehitet, a ne. In on to slikou, ta kamionar /.../ Zdej on to silka, objav na facebook, da kako delomrzneži sredi tedna leže se poganjajo po cesti in ovirajo nas, delovne ljudi, da lahko normalno funkcioniramo, ne?

Nestrpnost do invalidov se kaže tudi skozi komentarje o prednostih in ugodnostih, ki naj bi jih imeli invalidi. Sogovornica je to ponazorila tako:

Petra: Sam so tud komentarji na kvazi ugodnosti bit invalid, ne: »Sej, kaj vam pa manjka, sej mate vse zastonj.«. To jaz dostikrat slišim.« ... »Sej mate vse zastonj, kaj ti pa manjka, pa maš kino zastonj, pa parkirišče maš zastonj. Pa si misilm, kaj, kaj ti pa fali?

V odnosih do invalidov sogovorniki opažajo tudi nekakšen strah ljudi pred invalidi.

Klemen: Nekateri se nočejo al pa se celo bojijo, ne. Velikokrat, vsaj jaz sem dobil tak občutek. Ko te ljudje vidijo, nekateri majo nek neprijeten občutek oz. verjetno se bojijo, da bi al pa si predstavljajo, če bi mogli kdaj oni sam bit v vozičku, da bi blo to, ne vem, katastrofa. Predvidevam, ne vem točno, ampak. In raj se umaknejo od tega, nočejo o tem razmišljat, ker. Verjetno je tak, no.«

V nekaterih primerih so sogovorniki slišali pripombe zaradi njihove invalidnosti

Dejan: Sta se mi umaknila oz. gospa je bol njega odmaklina, k sta bla pač na, na vhodu. Gremo mim, »Pa sej se ne bi rabla tulk umaknt.«, sm reku. Pa sta se že začela prčkat, pol sta se pa verjetno še zarad mene prčkala, kr je blo za hrbtom slišat, da sm »skisan invalid« pa un pa sm pa tam.

Neja: Potem pa ja, faktor človeka, naletiš pa še vedno na na marsikatero al pripombo al al neko neko situacijo, ki se ti še vedno zdi: »A res?«

Kot posebno obliko mikroagresije lahko prepoznamo šale, ki se nanašajo na invalidnost. Eden od sogovornikov je to opisal z naslednjim primerom:

Miha: ... mogoče v hecu, »Špegle si spuci« »A nč ne vidš«, ... Pa tko, ampak to so pač štosi, jaz, jaz jih sploh ne jemljem resno. K to je najboljš, ne, k če bi se razburjou, se loh skos razburjam.

Večkrat so bile omenjene razlike med mestom in vasjo. Sogovorniki ugotavljajo, da je v večjih mestih manj diskriminacije in je invalidnost prepoznana kot nekaj običajnega in so zato manj opazni.

Neja: Danes je to neki najbolj samoumevnega in tud pač odnos do nas, pogledi, ne vem, na cesti. V Ljubljani se mi zdi, da to to je res ena taka zelo očitna razlika, k se vsaj meni zgodila v tem procesu od študija do zdaj, da smo prisotni in smo vidni in je to neki najbolj običajnega, kar bi tud moglo bit, no. Da, da pač je tega manj.

V večjih mestih, še posebej v Ljubljani, je manj pomilovanja in drugačnega odnosa do invalidov.

Jure: Tm v manših krajih te še vedno pomilujejo, ne, na nek način, ne. Prideš pa u mesto, si pa, bom reku, eden izmed pač množice, ne.

Sogovorniki so omenili primere, pri katerih so ljudje nepoznavanje življenja invalidov in nizka pričakovanja o njihovem družbenem udejstvovanju demonstrirali skozi presenečenje, da so brez spremstva v javnosti, da se udeležijo zabav ipd. Primeri spodaj nazorno prikažejo takšne zaključke.

Manja: ...spomnim se obiska knjižnice pred, ne vem, letom pa pol, k smo še normalno hodil u knjižnico, al kok. K je bla ena zaprepadena gospa, k, s kero sva se srečale na vhodu, izhodu in se je ustavila in je rekla: »Kje mate pa spremstvo?!«. Popolnoma ne, nepojmljivo ji je bilo, da lahko človek, k uporablja voziček, sam živi na svetu!

Maja: Pač, k sem prišla jaz na voziček, sem v bistvu opažala, da so ljudje pač presenečeni, ko invalid pride v neko javno življenje, ne vem, ne vem, v klub, pač, ne: »Wooo, kok si ti faca!« recimo.

Neja: In k smo se me odpravile pred 10-imi leti na al pa 15-imi na na kavo v center in same štiri vse na vozičku je to pač bla senzacija lahko rečem, dobesedno, ne, kr pač niti, ne vem, natakari ni vedu, zdaj kaj z nami, ne vem, ga prosiš, naj odmakne stole, ne.

Jaka: Ja, in pol bomo mi šli tja pa bo, a veš, bojo aktivnosti izven šole«. Sem rekel: »Ja, sej drugač to ni problem. Jaz ven hodim tko«. »Ti ven hodiš?«. To je blo tko, to je bil šok leta. Njej se je svet odpru, naenkrat je ugotovila, da invalidi tudi gremo dlje k je kopalnica pa nazaj.

Neustrezen odnos do invalidov se kaže tudi v pokroviteljstvu. Iz komentarjev, ki so jih deležni, lahko prepoznajo nizka pričakovanja in podcenjevanje.

Mateja: »Jaz bi samo rekla, da direktnih posmehovanj al pa opazk ni, kar pa je, je pa, večkrat se zgodi pa pokroviteljstvo al pa da ti nekdo reče: »Svaka ti čast, ker si, a kr sama si pršla?« al pa kkšne tke stvari pač neko pokroviteljsko pa neko »Jooj, sej ti ni treba.« al pa že to, da nismo na istem nivoju kar se tiče pričakovanj. Se pravi, da se od nas nič ne pričakuje in da to, da zjutrej vstaneš iz postle in greš ven v park, tko »Wow, ti si car«. Pač ta diskriminacija al pa pač neke opazke niso vidne, niso direktne, ampak včasih so še hujše kot tiste direktne.«

Neustrezen odnos do invalidov kažejo nekateri starši, ko z otroki na ulici srečajo invalida in ob tem neprimerno odreagirajo.

Žan: Pač pride otrok, itak ne ve za kaj se gre: »Uuu, lej ga, na kolesu!« a ne, al pa tko, a ne. Pol pa gledaš starše, a ne, in nekateri starši pač začnejo lepo razlagat, drugi ga pa cuknejo, da nej gre hitro stran: »Pust, pust!«, ne, »Pejd stran!«, nekak. Tko da tuki sem imel neki časa težave, zdaj se pa probam pač nasmejati. Ne, ne z otroki, ne me narobe razumet, pač, z odnosom s tega, kako pač starši reagirajo na tako situacijo, a ne. Zdaj, če si ti že do otroka nekak, potem pokažeš nek nasmeh, neko, se mal nasmejiš, sej ne rabijo otroc, otroc ne rabijo velik, ne, d pač, sprejmejo tebe te čist kot navadnega in potem tud starši načeloma ne odreagirajo neki na hitr, no.

Živa: ... Otroci pa ja: »Zakaj ma pa ona palico?«, a ne. In potem slišiš, a ne, pol mamu tuki dve, bom rekla, dve vrsti ljudi. Eni rečejo: »Pšššt, pšššt nč, ne ne, pa nič ne sprašuj, ne sprašuj«, ne, eni pa začnejo razlagat lepo, ne.«

Sogovorniki so večkrat izpostavili, da v javnih institucijah opažajo pomanjkanje znanja in razumevanja invalidnosti. Dostikrat so doživeli, da so jih zdravstveni delavci ignorirali in se namesto z njimi pogovarjali z njihovim spremljevalcem.

Rok: Sploh recimo, nepredstavljivo meni, v zdravstvu recimo, k prideš pač k zdravniku, specialistu. Pač on, nekdo k naj bi vedu, kaj je tetraplegija, da si ti umsko čist normalo sposoben, da loh vse poveš, sprašuje pač tistga, k je s tabo...

Živa: Mislím, da bi tuki blo marsikomu že velik lažje, če bi ljudje poznal invalidnost, da bi vedli, mislim, ne, tak primer, k govorimo o njem že skos in smo že zljajnani, a ne, so zdravstveni delavci, a ne. Takrat se sigurno bo nekdo pršel v stik s slepo osebo, sigurno, a ne. ... da oni vejo, da da mi se znamo pogovarjat, da nismo nesposobni se pogovarjat z njimi, ne. Greš tja pa se s spremljevalcem pogovarja namesto s tabo, al pa to so čist klasične, skos govorimo o njih, ampak očitno pač bomo mogli še vedno vedno, vedno ponavljat, a ne.«

Miha : ... da se večina ljudi obrača k videčmu, bom reku. Mislim, da je tuki problem očesni stik, ker ga ni, ne. Ljudje pa funkcionirajo na podlagi očesnega stika, mislim, da je tuki največji težava in pol »A gospod bo lahko?«. Jaz dostikrat pol rečem: »Gospod ne more, ker ga niste vprašal.

Podobno neenakopravno in nespoštljivo obravnavo so nekateri v preteklosti doživeli v trgovinah.

Mateja: Jaz sem mela sicer kar neki let nazaj že...pomoje tam 2005, 2006... Sem bla pa v Prekmurju, v eni trgovini z oblačili. Sem neki kupovala, z mano je bla kolegica, sošolka. In gospa se je pogovarjala z mojo sošolko: »A mislite, da ji bo tole prav?«...Pač, bla sem zraven in je tko »A mislite, da ji bo tole prav« pa jaz tko: »Gospa, sej lahko mene vprašate.«. In pol sm vprašala, če majo, ne vem, v neki drugi barvi in je šla poiskat in je *spet* vprašala to mojo sošolko: »A bo tole v redu?«. Pač, tko gospa, sej lahko se z mano pogovarjate, pač, vam bom vse povedala, to je moja prijateljica.«

Sogovorniki pa danes opažajo manj diskriminacije v trgovinah, restavracijah, lokalih. Svoje izkušnje so opisali tako:

Tina: ... in šopingiram sama, hodim v trgovino sama, vse to. In kadarkoli rabim pomoč, se mi vsi trgovci, če pridem seveda v trgovino lahko, pripravljeni res, prou dobesedno me servisirajo.« ... »Če trgovina ni dostopna, da sm že kupovala sred ulce, dejansko na pločniku so mi vn nosili – od modrcev do čevljev, dobesedno. Pač, ne. Tko da ta neka prijaznost jaz mislim, da je vedno večja, no. Naletiš pa še vedno, na vsake tolko na kako cvetko, ampak to pač boš. To najbrž vsi kdaj pa kdaj naletimo na kako cvetko.

Žan: ...antične trgovine, ki ima pač tak stil svoje trgovine, pač boš težko ti dostopil not, ne. Dostokrat sem pa naletu na to, da so ljudje iz teh trgovin tudi prijazni pa pač ti pokažejo, mogoče tud prinesejo kej ven.

Neustrezen odnos in diskriminacija sta močno povezana z osebo, ki dela na določenem mestu, npr. v uradih, šolah, trgovinah. Odnos posameznika je (lahko) ključnega pomena. Na eni strani lahko vodi v negativne izkušnje ali pa omogoči, da je določen cilj dosežen samo zaradi pripravljenosti osebe, ki ima v tistem trenutku odločilno vlogo.

Mateja: Pol pa spet pridemo do tega, da je odvisno od tega, kdo dela na določenih uradih in kdo se odloča o tem /.../ je žalostno, da pol je tvoj usoda odvisna od enga človeka, ki je trenutno na šaltarju /.../ kolk je pomemben človek, ki je tam zadi, al v neki trgovini al na nekem uradu al konc koncev na fakulteti. Pač od enga človeka je dostokrat odvisno, al se neki dalo speljat al se pa pač ne bo.

Jaka: Tudi moja izkušnja je taka, da pač zaradi razumevanja posameznih profesorjev se potem določene izobraževalne stvari lahko izpeljejo, v večini primerov se pa pač ne bi.

Ko smo sogovornike vprašali o prepoznavanju diskriminacije v odnosu do njih, so še večinoma navezovali na odnose v šoli s strani vrstnikov. Z diskriminacijo so se najpogosteje srečali v osnovni šoli, manj pogosto v srednji šoli, na fakultetah tega niso opazili. Sklepamo lahko, da se z dozorelostjo in odraslostjo zmanjšuje diskriminacija v odnosu do invalidov.

Ajda: V osnovni šoli je blo, stalno so bli eni problemi, skoraj ves čas. V srednji šoli jih je blo bistveno mn, na fakulteti sploh ni noben več kompliciru, tok da ne vem, al je pomembno, kakšna šola je al kako. V glavnem, ja vse je odvisno od ljudi, ki tam delajo, kolk so prpravljeni poslušat. Verjetno osnovnošolskih otrok niso prpravljeni jemat zelo resno in je blo zato težko karkol dopovedat. Kasneje je blo pa zmerej lažje, tok da. Drgač so pa šole na splošno dostopne, zelo, za slepe in slabovidne.

Mateja: Jaz mam izkušnje iz male šole, pač ampak to, to je, pač gre za otroke k diskriminirajo, kr mogoče ne poznajo in tko. Ampk po mali šoli pa pol ne več.

Rok: Ne, to to to, razen s strani recimo v šoli vrstnikov...

Sogovorniki so izpostavili pomembnost socializacije in odnosa do invalidov v primarni družini. Od pogleda, ki ga imajo na invalidnost starši, je odvisno, kakšne veščine bodo predali otroku in ga pripravili na samostojno življenje in neodvisnost.

Mateja: ... tud od družine se mi zdi, da je največ odvisno, kako, v kakem duhu družina vzgaja in kolk so v bistvu naši starši opremljeni z nekimi veščinami, da znajo nam stvari razložiti na primeren način, da se ne začne diskriminacija takoj v družini, pač, kar se prevečkrat zgodi, ampak je to ta primarna socializacija, od katere se mi zdi, da je pol odvisno, kako bomo gledali na svet in kako bomo, kako bomo sami opremljeni za neko samostojno življenje in neodvisnost itn.

Tina: Pol so pa ... tle zlo pomembni tud starši, ker mnogi starši tud držijo kot privezane verige – seveda ne slabonamerno, jaz to popolnoma razumem, ampak, ne, pač pol pride do nekih... In se spomnim, k sem kdaj al kakemu starejšemu z invalidnostjo al pa tudi mlajšemu *jaz* govorila o nekih možnostih, ki jih ima, o nekih korakih, ki jih lahko naredi, čist tko po telefonu al pa smo tko na kavi sedeli. In to so mladi ljudje, ki ne zna niti informacij pridobit.

Sogovorniki so ugotavljali, da zaradi navajenosti na različne situacije in da morajo sami poskrbeti zase ter poiskati rešitev, diskriminacije verjetno dostikrat ne prepoznajo.

Mateja: Ker pač, če si na vozičku, ti nikol ni dolgčas v življenju. Točno zaradi takih stvari in moraš bit pripravljen na to, da ja, pač zakompliciralo se bo, ampak saj smo že navajeni in bomo zrihtal.«

Tina: Ful je zanimivo, k ste postavu vprašanje, da sm mogla prov študirat o diskriminaciji, kr se, na nekem nivoju se tega navadiš, kar ni prav. To mogoče dobro izpostaviti.

Jaka: ... da smo vsi že na nek način ratal mal slepi na to, da se to dogaja oz. to že tko ignoriramo in jemljemo kot del vsakdana in seveda tud potem problematično, ker je to najverjetneje potem prisotno kot zmanjšana pričakovanja v osnovi v delovnem okolju.

4.3 PSIHOLOŠKI VIDIKI SOCIALNEGA IZKLJUČEVANJA IN DISKRIMINACIJE

Psihično blagostanje posameznika je močno vezano na njegovo povezanost z drugimi. Stabilna socialna vez olajšuje človekovo preživetje in zato ne čudi, da so odzivi posameznika v primeru oviranih ali celo onemogočenih socialnih potreb lahko zelo intenzivni (Bernstein, 2016). Pri socialni diskriminaciji in izključitvi gre prav za preprečevanje socialne vključenosti, kar je lahko kronični stresni dejavnik. Invalidnost je kot en od povodov za diskriminacijo pomembno povezan s psihičnim distresom (Wamala, Bostro in Nyqvist, 2007). Pregled raziskav kaže, da socialna ekskluzija pobuja distres in sicer z znižanim razpoloženjem, slabšo samopodobo in občutkom kratenih potreb po pripadnosti in nadzoru (Bernstein in Claypool, 2012).

Že dlje časa je znano, da lahko telesna invalidnost sama predstavlja obliko kroničnega stresa (Turner in McLean, 1989), s čimer je povezano tudi večje tveganje za razvoj duševnih težav (Stickley et al., 2021). Če se ob tem pojavi še socialna izključenost, ki je kot socialni stres lahko vzrok za psihične stiske, je to

tveganje pri posameznikih s telesno invalidnostjo še večje. Nekateri podatki kažejo, da je dobra tretjina (37 %) ljudi z invalidnostjo dosegala kriterije za psihiatrično motnjo (vključno z odvisnostjo od substanc; Turner, Lloyd in Taylor, 2006). Občutek, da si neenakovreden član družbe, pušča posledice, ki so škodljive za psihično blagostanje posameznika. Blažje in težje oblike izključenosti lahko pomembno vplivajo na razvoj tako anksiozne kot depresivne simptomatike (Fung, Xu, Glazier, Parsons in Alden, 2016).

Odgovor na vprašanje o psiholoških vidikih in posledicah socialne izključenosti pa ni enoznačen. Kljub temu, da pogosto izzove znižano razpoloženje, se pri izključenih posameznikih samopodoba nujno ne poslabša, prav tako je njihovo čustveno stanje lahko nespremenjeno oz. nevtrarno (Bernstein in Claypool, 2012). Ljudje se namreč na problemske situacije odzivamo različno, z različnimi strategijami spoprijemanja. Te se delijo na strategije približevanja in strategije izogibanja (Stanton in Franz, 1999). Pri slednjih gre za zavestne poskuse umika od vira stresa, približevanje pa omogoča posamezniku, da izkoristi elemente stresne situacije za zagotavljanje večjega nadzora (Anshel, 2000). Primeri izogibajočih strategij so npr. umik iz situacije, sprostitvev napetosti drugje, kompenzatorna dejanja, strategije približevanja pa so npr. pogovor, razmišljanje o vzroku težave, iskanje rešitev. Čeprav posameznik pogosteje uporablja eno od obeh strategij, se koriščenje obeh ne izključuje (Roth & Cohen, 1986), kar je odraz osebnostnih in situacijskih lastnosti (Wearing & Hart, 1996).

Čeprav socialna izključenost pogosto sproža negativne odzive (npr. agresivnost), pa literatura kaže, da ljudje v taki situaciji pogosto vidijo druge in svet v pozitivni luči, kar omogoča in olajšuje povezovalno vedenje (Bernstein, 2016). Sklepamo lahko, da posledično taki posamezniki pogosteje uporabljajo približevalne strategije. S tem morda tudi povečajo možnost socialne sprejetosti in preprečijo morebitni kasnejši distress (DeWall, Deckman, Pond in Bonser, 2011).

Čustvovanje

Na podlagi intervjujev ni mogoče sklepati na klinično pomembno depresivno ali anksiozno simptomatiko, izražena pa so bila posamezna čustva. Med pogostejšimi je jeza. To kažejo naslednje besede sogovornikov:

Grega: V bistvu, mene nekak to zlo jezi, ko invalidi postanemo drugorazredni državljani v tem pogledu ko so neke inštitucije, ki, ki so potrebne za nas al kokrkol. Niso enako dostopne, ne. To zame ni ista usluga, če ti pride en do avta, ne. Ti hočš pridt do uradnika gor in se s tem na štir mestt, na štir oči pogovoriš ali kokrkol. Tko da tuki nekak ne toleriram, a ne, ker smo v 21. stoletju.«

Dejan: Razjezi te, sigurno te razjezi, če si postavljen pred zid, če ne gre naprej, ampak morš rešitev najdt. Al pa, tko kot je on reku, al pa drugič ne greš tam, k si že enkrat slabo izkušnjo mel, se ne boš vrnu pol v tisto okolje, da te bo pač razžalostilo, razjezilo al pa. Soočaš se s situacijo kkr pride nasprot.

Posredno se jeza izraža tudi skozi različna vedenja in izraze. V teh primerih intervjuvanci niso izrecno uporabili teoretične ali empirične kode, je pa jezo mogoče prepoznati preko sorodnih izrazov, načina govora in drugega konteksta:

Žan: Težava je pa ta, ljudi k jih vidim vsakodnevno parkirar na invalidskih mestih, za njega niso. Jaz takmu pač nimam potem, mislm, bom reku, sem tud jaz mogoče mal nesramn ratam oziroma probam prpravt tega človeka na tak način, da tega ne počne več, da mu tud jaz, po

domač povedan, mal nagajam. Al ga zaparkiram, stojim za njim, zdaj pa čakiva, zdej pa vidva, kdo ma več časa, a ne. Mal mal grdo mogoče, ampk to je pač moje osebno mnenje.

Jaka: Ampak, če ti delaš nek plan, pa da to se iz leta v leto ponavlja...V festivalno dvorano so nas vabli vsako leto in v festivalni dvorani je plesni dogodek vsako leto in takrat, ko sem še plesala, so nas vsako leto vabli. Niso nas vabli samo enkrat. Smo se odzval, ker smo si želeli, ampak to je bla res logistika taka, vratolomno, dobesedno. (ena vskoči: Ja). Grozno, jaz nisem mogla verjet, pa petič, šestič še vedno ... Mislim, ne razumem zares, al nehaj vabit oz. še boljše, prestavi potem dogodek nekam, če veš, da nas maš vsako leto pač v načrtu ne.

Jeza se neredko pokaže v situacijah, v katerih so sogovorniki obravnavani kot neenakovredni, ko se ljudje vedejo do njih pokroviteljsko in jim odrekajo dostojanstvo:

Jaka: Mislim, jaz se spomnim ene specifične situacije v centru Ljubljane, ne vem, zakaj mi je glih ta zdaj na misel prišla. Jaz sm šel z nekega sestanka, tm, se prav iz Name dol proti Prešernovem trgu in mene gospa ustav in mi da tko 5, mi ponuja 5 eur. In jaz rečem: »Se opravičujem, kaj pa je?«. »Ja, na, da boste mel!«. In je pač, to to je blo men res tko ...to je ena izmed stvari, ki sem jo jaz v bistvu na nek način doživu kot tko žalitev. Mislim, da je pač pričakovanje očitno v družbi tko nizko, da smo mi praktično vsi tretirani po defaultu, če nismo, če se absolutno ne potrudmo, kot nekdo, ki bo praktično pač prejemal neke socialne transferje.

Petra: Mislim, tak stvari mene ful ziritira k me nekdo. Al pa to božanje, ne, tko »Ja, kok s pa luštna!« *Haloo?* A če bi stala pr 45, bi mi rekla: »Kok s luštna!«?! Zato k sedim, p k sm nizka?! Uuu, zdele sm pa kr pritisk dobila. Tko da take stvari me tko zlo ziritirajo, k te. Tle mogoč nas pa obravnavajo, ja, drgač.

Manja: ... In sicer, mi smo, mel smo eno sejo v stavbi Vlade, k ni tko dobr prilagojena kt je prilagojen, neki sicer je, ampk. /.../. Kljub temu, da sm se z ljudmi, k so bli udeleženi tm s človekom, ki je pač formalno organizirau celo zadevo, poznal že 10 let, /.../ Me je klicu 5 dni pred to sejo, da »Manja, mi smo, čist smo pozabil, ne da, da ta sejna sob pa ni dostopna. A bi, a bi te lahko mi nesl po unih stopnicah?«. Pa sm rekla: »Se vam zdi, d se spodob za tako telo, da se nos nekoga po stopnicah oziroma, da se ne zna, da se ne da«. /.../ Ampak to se mi pa zdel, tle bom pa eno črto povlekla, a ne, in se mu je zdel čudn, da sem zavrnila. Popolnoma nesprejemljivo se mu je zdel, d sm zavrnila. Dau mi je vedt, kok zlo enga dela sm mu naložila s tem. Vprašala sm ga še, če bojo predstavniki, ministrstvo, k sm tud član te skupine, če bojo tud njih nesl, potem pa lahko tud mene, ne. Sm mu omenla dostojanstvo, k mu je bil precej tuj koncept očitno.

Med čustvovanjem je opaziti še nekatera druga negativna doživljanja:

Nelagodje:

Davor: Jaz tud lahk povem tko, da, če kamkol grem, neki planiram, da se rad prepričam, posebi če je to prvič, rad pokličem, posebi ne vem, rečmo dopusti al karkoli. Kr ta občutek, da jaz pol ne bom mogu to preživet, živet na kakr jaz mislim, samostojno, ne, stopnice, sanitariji, to mi velik pomeni. Ne počutim se dobro, sploh se ne počutim dobro, zto kr jaz vem, da če je vse to prilagojeno, jaz lahka vse sam, sem samostojen. Pol ta občutek mi pade in mi ni všeč, ne, če jaz to pač ne morem sam opravit.«

Maja: Ja to pa, po navadi je bla pač nošnja po stopnicah, kar je sicer, men osebno, zlo neugodno, kr pač, ni, spet ni tok enostavno človeka na vozičku nest, ne? Tud če so tam 4 ljudi, maš skos nek slab občutek..un se lah spotakne, matrat jih nočeš... Jaz sem zato recimo nehala

k svojemu frizerju hodt, ker je mel izključno stopnice. Tko da zdej pač on pride k meni, hvala bogu, je tok fleksibilen .. Pa tko no...Izogibat se pol probaš situaciji, kjer veš, da nekomu pač nardiš preveč dela s tem, da bi bil ti tam prisoten.«

Manja: Mislm, ne, ne pač. To če men, če če jaz grem u klanc pa rečem: »Ne, hvala, ne rabm pomoči«, pa če se že mau prime pa rečem: »Ne, ne, res bom lahko sama!«. Pa če še vztraja, pač to je ist, to je zame isto kot če bi, ne vem, vi šli po stopnicah pa bi se en odloču, da zdej vas bo pa po stopnicah nesu. Noben se ne bi dobr počutu. Napadenga bi se počutu! Jaz se počutm napadenga.

Strah

Živa: Jaz bi še mogoče izpostavlja po Ljubljani kar, kar jaz v bistvu mam mal strahu, no, kdaj pa kdaj. So pa kolesarji in kolesarske poti. Tuki pa se mi zdi, da smo, mislim, precej tud s temi skiroji, ki sicer jih bodo menda ukinl, da se ne smejo vozit po pločnikih in kolesarskih poteh. Potem električni kolesa, skir, električnimi kolesmi, mislm, to je vse tako hitro, a ne, da (Miha: Pa nevarno je, ne), ne in pa tiho, ne (Ajda: tiho je, tiho je, da jih ne slišmo) in tud ne veš. Mislim, mene recimo zlo bega, ne. Enkrat je pred semaforjem kolesarska, enkrat je za semaforjem, enkrat je tm kolesarska, drugič je tam in res morš si prou že, bit prou pozoren in prav že vedet, kje je ta kolesarska, d ne stojiš glih na njej.

Šibkost

Gašper: Ja, ko ti enostavno zaprejo prostor, ki ti tist simbolično reče: »Samo 5 minut.«, in ti moraš potem ne vem kaj naredit. Tkt bi najrajš, tkt, no tkt bi pa jaz rabu noge, da ga primem pa da ga vržem stran, ne? Tkt pa mam občutek šibkosti, ne. Ko ti tista jeza, prou tist, ne vem, kva b mu naredu. Tkt bi pa svoje nogu rabu, da bi mu pokazu: »Lej, d nkol več tm, no.« Zto, kr oni se enostavno ne zavedajo, da samo tistih 5 minut, k ti ne veš, kok časa bo ta tuki.

Žalost

Dejan: Al pa, tko kot je on reku, al pa drugič ne greš tam, k si že enkrat slabo izkušnjo mel, se ne boš vrnu pol v tisto okolje, da te bo pač razžalostilo, razjezilo.

Prizadetost

Živa: No, mene je mogoče, bom rekla, mal przdel ne osebno, ampak čist čist na na nasploh, ko sm bla v Mariboru, sm šla v pekarno in je tm pršla mim cela, pač, četica otrok iz vrtca. In pol so seveda oni verjetno mene gledal, en se je pa ustavu in tm verjetno tud palco prjeu /.../ pa ne vidiš, kaj se v bistvu dogaja okol tebe, če se te res kdo neki ne dotakne al pa te ogovori, a ne. In potem reče vzgojitlca: »Ej, puste to, puste to, gremo naprej!«. Mislim, čaki mal, a ne, vzgojitlca si v vrtcu, a ne. Tuki res, to se mi je že tako, ja, kako bi se odzvala, ne, ja, ampk to je izobraževalna ustanova, ne, po pa smo spet tuki.

Stres

Živa: Je pa dan pa za slepega po mojem mnenju precej bolj stresen, velikrat, a ne, že zaradi te logistike, k smo prej omenjal. K sem jaz začela recimo u službo hodit, a ne, vedno, pač ta pot, a ne, da ti, da ti postane čist, da ti pride čist popolnoma v kri, bom rekla, a ne, d ti je že čist avtomatska. Ti že to energijo poje, a ne. To se prav, osem ur dela plus ena ura u službo in ena ura nazaj, ne. Če rečemo, to je že 10 ur, a ne, neke aktivnega. Ni to 5 minut z avtom.

Gašper: Stresno pa rata al je to v centru nekem al je v nekem manjšem prostoru, k je samo en invalidski WC, eh, invalidski parkir plac, in tm dostkrat najdeš zlo nevljudne ldi, osorne, ko ti /.../ ja, ko ti enostavno zaprejo prostor, ki ti tist simbolično reče: »Samo 5 minut.«, in ti morš potem ne vem kaj nardit.

Strategije spoprijemanja

Približevalne strategije reševanja problemskih situacij omogočajo, da posameznik izkoristi tiste elemente situacije, ki nudijo večji nadzor. To je mogoče z vedenjem ali mentalno dejavnostjo, preko katerih pride oseba v stik z virom težave in se z njim spoprime (npr. iskanje podpore, iskanje rešitve problema, iskanje pozitivnih plati problema) (Anshell, 2000).

Sodelujoči so pokazali močno izražene približevalne strategije spoprijemanja, katere pogosto utemeljijo kot nujne za delovanje v družbi. Osredotočenost na samo težavo in neposredna pripravljenost za reševanje le te je ena izmed takih.

Mateja: Se mi zdi, da vse, karkoli planiramo pa karkoli se dogovarjamo vnaprej, mormo vzeti v zakup, da lahko gre vedno neki narobe in pač že s to miselnostjo in pripravljeni, da bo bodo težave, da smo mirni, da ne delamo panike, /.../ Točno zaradi takih stvari in moraš bit pripravljen na to, da ja, pač zakompliciralo se bo, ampak saj smo že navajeni in bomo zrihtal.

Klemen: Ja, se zgodi, ne, da včasih nekateri pa, sem jih mormo razumet, ne. Nekateri bi pač radi pomagal. Nekateri to kr, kr začnejo, ne in mi pa nočemo tega oz. če rabmo pomoč, bomo tak al tak sami rekl. Al pa če nas kdo vpraša pa že včasih zarad lepga rečemo: »Ja, pa pomagi.«

Neja: Mislm, lahko rečem, jz sm tega že navajena in se me te stvari seniti več tuk ne ne dotaknejo oziroma jih znam drugač sprejet /.../ ampk no je pa to biu pač v mojem osebnem smislu tud pač ja, nek način odraščanja, ne, dobessedno. Tud s tem, da da sprejemaš sam sebe...

Miha: Zato pa men, men je vedno čudn, k grem v kkšn fitnes, zamujajo tisti, k so najbližji. Tisti, k so najbližji pa z avtom pridejo 5 minut po začetku ure. Jaz tega ne razumem. Ker pač slep mora bit izjemno organiziran, če kamrkol hoče it.

Borut: Če pride, da se neki začne komplicirat, karkoli, na tak al drugačen način, se probam osredotočit na, ne na tok: Zakaj al pa kaj se zgodilo?, ampak na, na samo rešitev. In je pol tud, v bistvu tud psihična obremenitev mislm da manjša [Udeležinke: Ja].

Miha: Če si ti normalen, boš dubu tud normalen pristop. To so pač, žal, dejstva, ne. /.../ Boh pomagi, tko je. Mi mormo osveščat ljudi, ne, in samo z normalnim odnosom bomo.

Živa: Je pa res, ne, mislm, da slepi pa slabovidni tuki res res ful energije vložimo, a ne. Kr marsikoga poznam, a ne, ko je slaboviden pa se, pa recimo še dela po metodi za, to se pravi za videče, ampak s povečavo, ne. To se prav, da dela enake stvari in noče zaostajat, a ne, ampk to

je tolk enga truda, tok enga truda, da je, da razložiš delodajalcu, da ti zmoreš, da lahko, kaj rabiš.

Pozitivna naravnost razbremenjuje napetost in olajšuje reševanje problemskih situacij, saj spada med zrelejše obrambne mehanizme. Izpostavljamo humor in optimizem.

Mateja: ... z eno tako veliko mero humorja se mi zdi, da mormo hodit po svetu. Ker pač, če si na vozičku, ti nikol ni dolgčas v življenju.

Žan: Na rezerviranih parkirnih mestih za invalide, so, mislm, večin od nas štirih parkiramo večinokrat tja, no. Tko d, pač tm so pa te in te razni konflikti nastanejo. Nekateri razumejo. Jaz v veliki večini probam to na nek humoren način pač nekak spravm, /.../ mislm humorn, na tak, da pač ljudje začnejo mal razmišlat. Če ga ti pošlješ nekam in če je un že v osnovi tak bedak, da je tja parkirau, če ga boš poslou u tri, bom reku temi južnjaškimi besedami, nekam, ne boš nič naredu, ne.

Neja: Kar me po eni strani veseli, da so po navadi tud vedno zasedena in označena [parkirna mesta]. /.../ včasih ne veš, ne, kakšna je res ta potreba ali ne nekoga, ki hodi. Mogoče bi lahko parkiru tud na običajno mesto, ampak vseeno je to mi dober znak, da da smo aktivni, da smo vidni, da pač smo v bistvu prisotni, no. To mi je blo vedno ena taka vzpodbudna informacija, no.

Strategije izogibanja vključujejo mentalne procese in vedenja, ki pomagajo osebi, da se fizično ali mentalno distancira od vira stresa (Anshell, 2000), na primer izogibanje pogovora/razmišljanja o stresni situaciji, izogibanje situacijah, ki sprožajo nelagodje, sproščanje napetosti skozi čustvene izbruhe, pomirjanje napetosti preko nadomestnih dejavnost.

Mateja: včasih se ti sam ne da, pač ker je tok enga dela za neko stvar, ki bi si jo želel, da se pač včasih odločiš, da ne boš in da se navadiš, da neke stvari niso dostopne in pač ne boš šel tja – kar ni prav, seveda ne. Treba bi blo opozarjat in ... in opozarjat in opozarjat, ampak včasih se nam pač sam ne da, ker zahteva to tolk enga dela in ..in...teženja in pol se navadiš, da greš pač na stvari, ki so dostopne in si pač prilagodiš življenje na ta nek zmanjšan obseg, kar pa, še enkrat poudarjam, ni prav.

Ob tem je pri udeležencih pogosto opazno, da so izogibajoče strategije aktivirane hkrati s približevalnimi ali pa da so funkcionalno uporabljene v situacijah, ko približevalne strategije niso nujno učinkovitejše.

Ajda: Bomo sigurno, sigurno sigurno bl poudarjali tistu, kar je v redu. Tistu nas bo bl zanimalu in s tistm se bomo več ukvarjali, unu drugu pa mormo pač odmislt, ne gre drgač, ne.

Gašper: Ja, se mi zdi, d se mi preveč trošmo s tem⁷. Se mi zdi, da preveč tiste negativne energije preveč v sebi not mamu in mislš: »Lej!« pa stran pogledaš.

Petra: Mene osebno zlo hitr mine. Mene osebno. Pač, ne morš vplivat, znoriš, in pol pa daš ven od sebe, odreagiraš in pol greš naprej. Kaj čš narest?

⁷ Govora je o parkirnih mestih, rezerviranih za invalide.

Gašper: Ko smo bli tri leta na vozičku ali malo več, nas je sigurno to držal notr kar neki časa, ne. Dons, k smo tok cajta to, v naslednji sekundi mogoče al pa v petih minutah mogoče, pozabiš, a ne.

Klemen: Ja zdaj včasih greš kr mal na blef, v bistvu ne? Greš probat, če gre, če gre, super, če se da rešit s pomočjo, rešiš s pomočjo, če pa ne, pa pač tadrugič ne boš šel tja. Pač tak, tak, tak smo se, tak smo se mogli prilagodit, da pač vsega mogoče tud pa ne bomo dosegli, no oz. lahka pol samo opozorimo na kake stvari pa da se ta uredijo, recimo, ne.

Situacije, v katerih so udeleženci raziskave obravnavani kot neenaki oz. manjvredni, vzbujajo občutke nemoči in šibkosti. Slednje aktivirajo jezo, ki se je v intervjujih poleg različnih oblik nelagodja, prizadetosti in strahu pojavila najpogosteje. Udeleženci so del aktivne populacije, med drugim najbrž tudi zato, ker imajo razvite učinkovite strategije spoprijemanja s problemskimi situacijami. Pogosto so te približevalne, kar pomeni, da se posameznik aktivno in neposredno ukvarja s težavami, opazna je tudi pozitivna naravnost, ki stresnost situacij dodatno razbremenjuje. Zaslediti je tudi izogibajoče strategije, saj je njihova uporaba učinkovita ravno takrat, ko aktivacija približevalnih ni mogoča ali smiselna.

ZAKLJUČEK

Podroben vpogled v življenje invalidov, vsakodnevne izzive z dostopnostjo, premagovanjem fizičnih oz. arhitekturnih in tudi družbenih ovir, pokaže, da se razmere izboljšujejo, vendar so še daleč od idealnih. Glede splošnega odnosa do njih so sogovorniki izpostavili, da so ljudje pogosteje pripravljeni pomagati. Pri tem je seveda pomembno, da je ta pomoč ponujena in nudena na ustrezen in nevsiljiv način. Odličen začetek je preprosto vprašanje: »Ali vam lahko kako pomagam?« Ne smemo spregledati, da se invalidi z različnimi oblikami invalidnosti še danes srečujejo s temeljnimi dilemami in problemi, vezanimi na nedostopnost objektov v javni rabi. Navkljub oceni o izboljšanju razmer se še vedno srečujejo z najbolj osnovnim problemom, kot je na primer dostop do primerne stranišča. Izpostaviti je potrebno tudi nedostopnost objektov v javni rabi, med katerimi so institucije državne uprave, lokalne samouprave, izobraževalne institucije (šole, fakultete), restavracije, muzeji, zdravstveni domovi, železniške postaje itd. Opazne so predvsem razlike med posameznimi lokalnimi okolji, kjer je prilagojenost javnega prostora, organiziranost lokalnega prevoza bistveno boljše v velikih mestih, med katerimi so sogovorniki v veliki meri kot primer dobre prakse izpostavili Ljubljano.

Nedostopnost objektov in infrastrukture v javni rabi vodi v prilagoditve, ki postavljajo invalide v podrejen in diskriminiran položaj v primerjavi z ostalimi prebivalci. Sprejeti morajo drugačno obravnavo kot ostali in tudi formalna srečanja, sestanke, opravke opravljati v dostopnih gostilnah in barih namesto v uradnih prostorih, pogosto nimajo dostopa do organov državne in lokalne samouprave ali pa je obravnava drugačna kot velja za ostale uporabnike. Enako velja za zdravstvene, izobraževalne in kulturne ustanove. Kot rešitev nedostopnosti se pogosto predlagajo in uporabljajo rešitve, ki pa so neprimerne in posegajo v njihovo dostojanstvo (npr. prenašanje osebe na invalidskem vozičku po stopnicah v primeru uradnih sestankov). Takšne situacije jih postavljajo v neprijeten položaj in jih postavljajo pred dilemo, ali sprejeti drugačno obravnavo in s tem tudi ustvariti dodatno delo in težave, ali se temu preprosto odreči oziroma izogniti. Posledično nedostopnost objektov in/ali nedostopnost prevoza vodi v izključenost in samoizključenost invalidov iz določenih dejavnosti in aktivnosti. Takšna »prilagoditev« na koncu posega v kvaliteto življenja in vpliva na manjšo socialno vključenost invalidov.

Pogosto se zgodi, da se invalidi srečajo z rešitvami, ki zgolj navidezno omogočajo dostopnost, saj so v praksi za invalide neprimerne in neuporabne. Ti primeri vključujejo arhitekturno neprimerne rešitve, npr. prestrme ali preozke klančine, nedelujoča dvigala, nedostopne postaje. Poleg fizične nedostopnosti pa je pogosto izziv tudi nedostopnost kot posledica različnih pravil, ki jim onemogočajo uporabo dostopne infrastrukture (npr. dvigala, ki so rezervirana za druge uporabnike).

Neurejenost in nedostopnost medkrajevnega prevoza vodi v zagotavljanje mobilnosti z lastnim prevoznim sredstvom. To je kljub subvenciji še vedno pogojeno s finančnimi sredstvi in posledično ni dostopno številnim invalidom. Uporaba lastnega vozila je tudi tesno povezano s potrebo po dostopnih invalidskih parkirnih mestih. Ravno uporaba slednjih pa je bila izpostavljena kot mesto, na katerem pogosto prihaja do konfliktov z agresivnimi in osornimi kršitelji. Sogovorniki so opisovali tudi raznolike izkušnje s taksi prevozi. Nekateri so izpostavili korekten odnos s taksisti, medtem ko je kar nekaj intervjuvancev omenilo težave pri taksi prevozi. Slednje so vključevale diskriminatorno obravnavo in tudi primere zavračanja prevoza osebe na invalidskem vozičku, nejevoljo in pritoževanje voznikov. Poleg težav z javnim prevozom smo torej ugotovili, da se nekateri invalidi srečujejo s težavami pri uporabi taksijev. Zgodi se jim, da so izpostavljeni nelagodju taksistov, ki jih v skrajnih primerih celo nočejo sprejeti v vozilo.

Za zagotavljanje mobilnosti in vključenosti invalidov je potrebna velika samoiniciativnost in vnaprejšnje načrtovanje podrobnosti. Ugotoviti morajo, ali bodo lahko sploh vstopili v objekt, prišli do dogodka ali aktivnosti, ali so v prostoru stopnice ali druge ovire, ali je dostopno stranišče. Pri tem uporabljajo različne pristope – od preverjanja po telefonu, iskanja in preverjanja na spletu (Google street view, druge slike objektov). Sogovorniki so izpostavili primere ustreznih rešitev, ki so se oblikovale v zadnjih letih, opisali pa so tudi možnosti, kako bi lahko – z minimalnimi sredstvi – rešili marsikatero težavo, vezano na omejeno dostopnost. Primer dobre prakse, ki so ga izpostavili sogovorniki, je na primer ureditev na bencinskih črpalkah, kjer je na vsaki črpalki ob točilnem mestu objavljena telefonska številka, na katero lahko pokličejo in jim zaposleni natočijo bencin in uredijo tudi druge storitve.

Kljub večji ozaveščenosti o potrebah in življenju invalidov smo v raziskavi ugotovili primere, ki kažejo na napačno in stereotipno dojetje invalidov kot nemočnih, nesposobnih za delo in odvisnih od socialne pomoči. Nestrpnost in predsodki se kažejo tudi skozi komentarje o prednostih in ugodnostih, ki naj bi jih imeli invalidi, (sicer redkih primerih) pripomb vezanih na invalidnost, nizkih pričakovanjih o njihovem družbenem življenju in celo sposobnostih razumevanja določenih situacij. V slednjih primerih ljudje namreč namesto invalidne osebe naslavljajo njihove spremljevalce ali druge osebe, ki so z njimi. Neustrezen odnos in diskriminacija sta močno povezana z osebo, ki dela na določenem mestu, npr. v uradih, šolah, trgovinah. Odnos posameznika je (lahko) ključnega pomena. Na eni strani lahko vodi v negativne izkušnje, ali pa omogoči, da je določen cilj dosežen ravno zaradi dodatne angažiranosti in pripravljenosti osebe, ki ima v tistem trenutku odločilno vlogo.

Diskriminacija zaradi invalidnosti je povezana z distresom (Wamala, Bostro in Nyqvist, 2007). Povzroča slabšo samopodobo, znižano razpoloženje in občutek kratenja potreb po pripadnosti in nadzoru (Bernstein in Claypool, 2012). Stabilna socialna povezanost olajšuje življenje, zato so v primeru kratenja le te odzivi posameznika lahko intenzivni (Bernstein, 2016). V intervjujih je bila med čustvenimi odzivi najpogosteje izražena jeza. Velikokrat so jo sprožila prav pokroviteljska vedenja in neenakovredna obravnava s strani drugih. Ostala zaznana negativna doživljanja so bila še nelagodje, strah, občutek šibkosti, žalost in prizadetost.

Kljub temu, da socialna izključenost negativno vpliva na blagostanje posameznika, tovrstne posledice niso nujno prisotne. Nekatero študije namreč poročajo, da čustveno stanje lahko ostane nespremenjeno oz. je nevtrarno (Bernstein in Claypool, 2012). Eden od razlogov za to so tudi učinkovite

strategije spoprijemanja s stresnimi situacijami. Približevalne strategije izkoriščajo tiste elemente stresne situacije, ki nudijo večji nadzor, saj se posameznik aktivno in neposredno ukvarja s težavo. V intervjujih se je pokazalo ravno to: poročanja udeležencev kažejo pogosto osredotočenost na vir stresa, neposredno pripravljenost za reševanje težave in pozitivno naravnost (npr. humor in optimizem). Tisti, ki npr. vidijo druge in svet v pozitivni luči, so kljub izključenosti zato lahko povezovalno naravnani (Bernstein, 2016), kar poveča možnost socialne sprejetosti (DeWall, Deckman, Pond in Bonser, 2011).

Temu nasprotne so strategije izogibanja, s katerimi se posameznik lahko (mentalno in/ali fizično) distancira od vira stresa. Njihova uporaba je učinkovita, ko aktivacija strategij približevanja ni mogoča ali smiselna. Poročanja udeležencev kažejo, da jih uporabljajo predvsem hkrati – izognejo se diskriminatornim situacijam ali jih odmislijo (izogibajoče strategije), obenem pa se usmerjajo na iskanje možne rešitve (približevalne strategije). Eden od pomembnih razlogov, da so udeleženci fokusnih skupin del aktivne populacije, je zagotovo visoka učinkovitost uporabljenih strategij spoprijemanja.

LITERATURA

- Anshel, M. H. (2000). A conceptual model and implications for coping with stressful events in police work. *Criminal Justice and Behavior*, 27(3), 375–400.
- Appleton-Dyer, S. in Field, A. (2014). *Understanding the factors that contribute to social exclusion of disabled people: Rapid review for Think Differently*. Auckland: Synergia Ltd. Pridobljeno na <https://www.odi.govt.nz/assets/Guidance-and-Resources-files/Understanding-the-factors-that-contribute-to-the-exclusion-of-disabled-people-November-2014.pdf>
- Bernstein, M. J. (2016). Research in Social Psychology: Consequences of Short- and Long-Term Social Exclusion. V P. Riva in J. Eck (ur.), *Social Exclusion. Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact* (str. 51–72). Springer International Publishing.
- Bernstein, M. J. in Claypool, H. M. (2012). Not all social exclusions are created equal: Emotional distress following social exclusion is moderated by exclusion paradigm. *Social Influence*, 7(2), 113–130. <https://doi.org/10.1080/15534510.2012.664326>
- Blackhart, G. C., Nelson, B. C., Knowles, M. L. in Baumeister, R. F. (2009). Rejection elicits emotional reactions but neither causes immediate distress nor lowers self-esteem: A meta-analytic review of 192 studies on social exclusion. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 269–309.
- Burchardt, T., Grand, J. L. in Piachaud, D. (2002). Degrees of exclusion: Developing a dynamic, multi-dimensional measure. V J. Hills, J. L. Grand in D. Piachaud (ur.), *Understanding Social Exclusion* (str. 30–43). Oxford: Oxford University Press.
- Clarke, H. (2006). *Preventing Social Exclusion of Disabled Children and Their Families: Literature review paper produced for the National Evaluation of the Children's Fund*. London: Department for Education and Skills.
- de la Vega, R., Molton, I. R., Miró, J., Smith, A. E. in Jensen, M. P. (2019). Changes in perceived social support predict changes in depressive symptoms in adults with physical disability. *Disability and health journal*, 12(2), 214–219.
- DeWall, C. N., Deckman, T., Pond Jr, R. S. in Bonser, I. (2011). Belongingness as a core personality trait: how social exclusion influences social functioning and personality expression. *Journal of personality*, 97(6), 978–1012.
- DeWall, C. N., Deckman, T., Pond Jr, R. S. in Bonser, I. (2011). Belongingness as a core personality trait: How social exclusion influences social functioning and personality expression. *Journal of personality*, 79(6), 1281–1314. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00695.x>
- European Disability Forum. (2003). *Disability and Social Exclusion in the EU: time for change, tools for change*. Athens: Greek National Confederation of Disabled People. Pridobljeno na https://sid.usal.es/docs/F8/FDO7040/disability_and_social_exclusion_report.pdf
- Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (2019). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Pridobljeno na <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4286986/invalid?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=invalid>

- Fresher-Samways, K., Roush, S., Choi, K., Desrosiers, Y. in Steel, G. (2003). Perceived quality of life of adults with developmental and other significant disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 25(19), 1097–1105. doi: 10.1080/0963828031000148638
- Fung, K., Xu, C., Glazier, B. L., Parsons, C. A. in Alden, L. E. (2016). Research in Clinical Psychology: Social Exclusion and Psychological Disorders. V P. Riva in J. Eck (ur.), *Social Exclusion. Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact* (str. 157–177). Springer International Publishing.
- Gallez, C. in Motte-Baumvol, B. (2017). Inclusive Mobility or Inclusive Accessibility? A European Perspective. *Cuadernos Europeos de Deusto: Governing Mobility in Europe: Interdisciplinary Perspectives*, 56, 79–104. <http://dx.doi.org/10.18543/ced-56-2017>
- Gerber, J. in Wheeler, L. (2009). On being rejected: A meta-analysis of experimental research on rejection. *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 468–488.
- Graham, B. C., Keys, C. B., McMahon, S. D. in Brubacher, M. R. (2014). Transportation Challenges for Urban Students with Disabilities: Parent Perspectives. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 42(1), 45–57. doi: 10.1080/10852352.2014.855058
- Itzick, M., Kagan, M. in Tal-Katz, P. (2018). Perceived social support as a moderator between perceived discrimination and subjective well-being among people with physical disabilities in Israel. *Disability and rehabilitation*, 40(18), 2208–2216.
- Kamruzzaman, M., Yigitcanlar, T., Yang, J. in Mohamed, M. A. B. (2016). Measures of transport-related social exclusion: A critical review of the literature. *Sustainability*, 8(7), 1–30.
- Kattari, S. K. (2019). The Development and Validation of the Ableist Microaggression Scale. *Journal of Social Service Research*, 45(3), 400–417. doi: 10.1080/01488376.2018.1480565
- Kelley-Moore, J. A., Schumacher, J. G., Kahana, E. in Kahana, B. (2006). When Do Older Adults Become "Disabled"? Social and Health Antecedents of Perceived Disability in a Panel Study of the Oldest Old. *Journal of Health and Social Behavior*, 47(2), 126–141. doi: 10.1177/002214650604700203
- Kim, S. S. in Williams, D. R. (2012). Perceived discrimination and self-rated health in South Korea: a nationally representative survey. *PloS one*, 7(1).
- Krnjacki, L., Priest, N., Aitken, Z., Emerson, E., Llewellyn, G., King, T. in Kavanagh, A. (2018). Disability-based discrimination and health: findings from an Australian-based population study. *Australian and New Zealand journal of public health*, 42(2), 172–174.
- Lindsay, S., Adams, T., Sanford, R., McDougall, C., Kingsnorth, S. in Menna-Dack, D. (2014). Employers' and employment counselors' perceptions of desirable skills for entry-level positions for adolescents: how does it differ for youth with disabilities? *Disability & Society*, 29(6), 953–967.
- Naraine, D. M. in Lindsay, H. P. (2011). Social inclusion of employees who are blind or low vision. *Disability & Society*, 26(4), 389–403. doi: 10.1080/09687599.2011.567790
- Park, J. Y. (2017). Disability discrimination in South Korea: routine and everyday aggressions toward disabled people. *Disability & Society*, 32(6), 918–922.

- Pascoe, E. A. in Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 135(4), 531–554.
- Peel, C., Sawyer Baker, P., Roth, D. L., Brown, C. J., Bodner, E. V. in Allman, R. M. (2005). Assessing Mobility in Older Adults: The UAB Study of Aging Life-Space Assessment. *Physical Therapy*, 85(10), 1008–1019. <https://doi.org/10.1093/ptj/85.10.1008>
- Rosso, A. L., Taylor, J. A., Tabb, L. P. in Michael Y. L. (2013). Mobility, Disability, and Social Engagement in Older Adults. *Journal of Aging and Health*, 25(4), 617–637. doi: 10.1177/0898264313482489
- Roth, S. in Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist*, 41(7), 813–819.
- Social Exclusion Unit. (2003). *Making the Connections: Final Report on Transport and Social Exclusion*. London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Stanton, A. L. in Franz, R. (1999). Focusing on emotion. An adaptive coping strategy? V C. R. Snyder (ur.), *Coping: The psychology of what works* (str. 90–118). New York: Oxford University Press, inc.
- Statistični urad Republike Slovenije. (2014). *V septembru 2014 je bilo med registriranimi brezposelnimi osebami v Sloveniji 15,7 % invalidov*. Pridobljeno na <https://www.stat.si/statweb/news/index/4916>
- Stickley, A., Kondo, N., Roberts, B., Kizilova, K., Waldman, K., Oh, H., ... in McKee, M. (2021). Disability and psychological distress in nine countries of the former Soviet Union. *Journal of Affective Disorders*, 292, 782–787.
- Temple, J. B. in Kelaher, M. (2018). Is disability exclusion associated with psychological distress? Australian evidence from a national cross-sectional survey. *BMJ open*, 8(5), 1–10.
- Terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (2017). *Invalid*. Pridobljeno na <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/invalid#v>
- Thibodaux, L. R. (2005). Habitus and the embodiment of disability through lifestyle. *The American Journal of Occupational Therapy*, 59(5), 507–515. <https://doi.org/10.5014/ajot.59.5.507>
- Turner, R. J. in McLean, P. D. (1989). Physical disability and psychological distress. *Rehabilitation Psychology*, 34(4), 225.
- Turner, R. J., Lloyd, D. A. in Taylor, J. (2006). Physical disability and mental health: An epidemiology of psychiatric and substance disorders. *Rehabilitation Psychology*, 51(3), 214. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.51.3.214>
- Wamala, S., Bostro, G. in Nyqvist, K. (2007). Perceived discrimination and psychological distress in Sweden. *British Journal of Psychiatry*, 190, 75–76.
- Wearing, D. A. J. in Hart, P. M. (1996). Work and non-work coping strategies: their relation to personality, appraisal and life domain. *Stress and Health*, 12(2), 93–103.
- Whiteneck, G. G., Brooks, C.A., Charlifue, S., Gerhart, K. A., Mellick, D., Overholser, D. in Richardson, G. N. (1992). *Guide for use of the chart: Craig handicap assessment and reporting technique*. South Clarkson: Craig Hospital.

Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI). (2010, 2014, 2017). *Uradni list RS*, (94/10, 50/14, 32/17).

Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (2021). *Mesečne informacije*. Pridobljeno na https://www.ess.gov.si/trg_dela/publicistika/mesecne_informacije

PRILOGA A: VPRAŠALNIK ZA IZVEDBO FOKUSNIH SKUPIN

Pozdravljeni. Pred vami smo raziskovalci Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru, izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman, doc. dr. Danijela Frangež in doc. dr. Tinkara Pavšič Mrevlje. Izvajamo raziskavo o družbeni vključenosti oz. izključenosti invalidov. Projekt »Družbena vključenost in enaka pravica invalidov do mobilnosti« sofinancira Ameriška ambasada v Sloveniji.

V nadaljevanju se želimo z vami pogovoriti o nekaterih temah, vezanih na vaše življenje in osebne izkušnje. Prosimo vas, da odgovarjate iskreno in resnično. V vsakem trenutku se lahko odločite, da na vprašanja ne odgovarjate ali celo prenehate sodelovati v intervjuju.

Pogovor se snema, posnetki pa bodo uporabljeni izključno za raziskovalne namene in izdelavo anonimiziranih transkriptov, iz katerih vaša identiteta ne bo prepoznavna. Zvočni posnetki bodo hranjeni pri vodji raziskave, izr. prof. dr. Alešu Bučarju Ručmanu.

DEMOGRAFSKA VPRAŠANJA

(Vprašanje za vse udeležence)

Spol: _____

Letnik rojstva: _____

Imate priznan status invalida oz. izpolnujete pogoje za pridobitev t. i. invalidske parkirne kartice: DA/NE

Vrsta invalidnosti:

Ste zaposleni: DA/NE

Se še šolate: DA/NE

IZHODIŠČNO VPRAŠANJE

Kako bi na osnovi vaših osebnih izkušenj opisali družbeno vključenost invalidov pri nas? Kako je na primer z vključenostjo invalidov v kulturno življenje, rekreacijo, prostočasne dejavnosti, politično življenje, druženje s prijatelji ipd.? Se pri tem srečujete s kakšnimi težavami?

- Kakšen je odnos javnosti (drugih ljudi) do invalidov?

SKLOP 1 – PROMET, PROMETNA INFRASTRUKTURA, DOSTOPNOST

Kako po vaših izkušnjah na vključevanje invalidov v družbo vpliva prometna infrastruktura, prometne povezave in dostopnost objektov? Je ta po vaših izkušnjah pri nas ustrezna in omogoča ustrezno mobilnost in dostopnost?

(Podvprašanja za pomoč)

- Ali omejujete oziroma prilagajate svoje aktivnosti glede na prometno infrastrukturo oz. prometne povezave in dostopnost prometne infrastrukture in objektov?
- Kakšna je vaša ocena dostopnosti in prilagojenosti objektov, ključnih za družbeno vključenost (npr. državni uradi, uradi lokalne samouprave, šole, restavracije, bari, javna stranišča, parki, muzeji, kinodvorane, gledališča, volišča)?
- Ali kdaj niste mogli dostopati do javnih prostorov, prireditev, prevoza zaradi omejitve števila mest namenjenih invalidom?
- Kakšne so vaše izkušnje z uporabo zasebnega prevoza – avtomobila? Ali se srečujete s kakšnimi posebni težavami, ko je za vaš prevoz uporabljeno osebno vozilo? Kako je z uporabo bencinskih črpalk – so pri tem kakšne težave? Kako je z uporabo avtocest – so pri tem kakšne težave?
 - Kakšne so vaše izkušnje pri uporabi parkirnih mest, rezerviranih za invalide? Jih uporabljate? Kakšnega pomena so ta mesta za vas? Se pojavljajo težave pri njihovi uporabi?
- Kakšne so vaše izkušnje z uporabo mestnih in medkrajevnih avtobusov? So avtobusi in postajališča ustrezno opremljena za invalide? Je bil odnos zaposlenih in drugih udeležencev do vas korekten? Se spomnite kakšne dobre/slabe izkušnje?
- Kakšne so vaše izkušnje z uporabo železnice? So železniške postaje ustrezno opremljene za invalide? Je bil odnos zaposlenih in drugih udeležencev do vas korekten? Se spomnite kakšne dobre/slabe izkušnje?
- Kakšne so vaše izkušnje z uporabo taksijev? Je ta storitev ustrezno urejena za uporabo za invalide? Je bil odnos zaposlenih do vas korekten? Se spomnite kakšne dobre/slabe izkušnje?
- Kakšne so vaše izkušnje z uporabo letal? So letališča ustrezno opremljena za invalide? Je odnos zaposlenih in drugih udeležencev do vas korekten? Se spomnite kakšne dobre/slabe izkušnje?

SKLOP 2 – MEDOSEBNI ODNOSI, DISKRIMINACIJA, SODELOVANJE S POLICIJO

Ste bili kdaj žrtev nestrpnosti oz. izpostavljeni neprijetnim dogodkom zaradi vaše invalidnosti?

(Podvprašanja za pomoč)

- Se vam je zgodilo, da bi vas kdo žalil, se vam posmehoval, vas nadlegoval, izključeval iz skupine ali vas kako drugače spraval v neprijeten položaj?
- Na kakšen način je to počel (z neposredno osebno komunikacijo, z razširjanjem govorice, preko uporabe SMSov, e-pošte, družabnih omrežij- npr. FB, Instagram itd.)? Kako pogosto se je to dogajalo?
- Kje se je to najpogosteje zgodilo (v domačem okolju, na javnem mestu, v službi, v šoli, v drugih institucijah, na spletu)?
- Kdo je bil storilec(i) v opisanem primeru/primerih (na primer: sošolec, sodelavec, znanec, družinski član, neznanec)?
- Ste dejanje komu prijavili?
 - Ste podali prijavo (šefu, ravnatelju, Spletno oko, uredniku spletne strani, spletnega portala itd.)? Ste podali prijavo na policijo? *Če niso podali prijave na policijo: Zakaj niste podali prijave na policijo?*
 - So bili policisti do vas korektni? Ste se pri njihovi obravnavi srečali s kakšnimi težavami?

SKLOP 3 – PSIHOLŠKE POSLEDICE DRUŽBENEGA IZKLJUČEVANJA IN SOCIALNA PODPORA

Kako ste doživeli omenjeni dogodek/dogodke? Bi lahko rekli, da je pri vas pustil posledice – kratkoročne, daljnoročne? Ste se pri spoprijemanju s posledicami za pomoč na koga obrnili (družina, prijatelji)?

(Podvprašanja za pomoč)

- Ste bili zaradi tega vznemirjeni, razdražljivi, napeti, posebej utrujeni, nemočni, obupani, z občutkom, da je vse naporno, da vas nič ne razveseli, da ste nevedni?
- Ste bili takrat nezmožni kontrolirati pomembne življenjske stvari, bili jezni, da so stvari izven vašega nadzora?
- So se ob tem pojavile kakšne somatske težave (glavobol, težko dihanje, hitro bitje srca, bolečine, izpuščaji)? Ste imeli težave s spanjem, apetitom?
- Ste poiskali podporo pri prijateljih in/ali družinskih članih? Ste poiskali podporo pri osebi s podobno izkušnjo/težavo?
-

Mislite, da je potrebno še kaj dodati glede družbenega iz/vključevanja invalidov in psihološke posledice pri nas?